

Ιωάννης Ελ. Κοϊμτζόγλου - Κωνσταντίνος Τσιμάρας
Δ.Ν., Δικηγόρος Επικ. Καθηγητής

ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

(Για χρήση των φοιτητών της ΔΕΟ 10 του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου)

Αθήνα 2011

Το πρώτο μέρος των σημειώσεων έχει συγγράψει ο κ. Ιωάννης Κοϊμτζόγλου και το δεύτερο μέρος ο κ. Κωνσταντίνος Τσιμάρας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

A. ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

1. Το Συνταγματικό Δίκαιο ως κλάδος δικαίου	3
2. Η έννοια του κράτους	3
3. Το Σύνταγμα	5
3.1. Η έννοια, οι διακρίσεις και η ερμηνεία του Συντάγματος	5
3.2. Η παραγωγή του Συντάγματος	6
3.3. Η ιστορία του ελληνικού Συντάγματος	10
3.4. Οι θεμελιώδεις αρχές του Συντάγματος	14
4. Οι πηγές του Συνταγματικού Δικαίου.....	19
4.1. Ορισμός	19
4.2. Το Σύνταγμα, τα Ψηφίσματα, οι Συντακτικές Πράξεις	20
4.3. Το Διεθνές Δίκαιο	21
4.4. Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης	21
4.5. Ο νόμος (είδη, παραγωγή, χρονική ισχύς, αντισυνταγματικότητα).....	21
4.6. Ο κανονισμός της Βουλής	27
4.7. Οι κανονιστικές πράξεις της διοίκησης	27
4.8. Το συνταγματικό έθιμο.....	29
4.9. Η νομολογία	30
5. Το πολίτευμα	30
5.1. Έννοια και μορφές του πολιτεύματος	30
5.2. Το πολίτευμα της Ελλάδος	32

B. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

1. Το εκλογικό σώμα.....	34
2. Η Βουλή.....	35
2.1. Αρμοδιότητες.....	35
2.2. Αριθμός βουλευτών.....	35
2.3. Εκλογικό σύστημα.....	36
2.4. Προσόντα και κωλύματα εκλογιμότητας-απώλεια βουλευτικής ιδιότητας..	36
2.5. Βουλευτικές ασυλίες- ασυμβίβαστα.....	37
2.6. Διάρκεια βίου Βουλής.....	37
2.7. Ρύθμιση εσωτερικής οργάνωσης Βουλής.....	38
2.8. Κοινοβουλευτικός έλεγχος.....	39
3. Πρόεδρος της Δημοκρατίας.....	40
3.1. Νομικό καθεστώς.....	40
3.2. Ελογιμότητα-διάρκεια θητείας.....	40

3.3. Διαδικασία εκλογής.....	41
3.4. Αναπλήρωση.....	41
3.5. Κανόνες που διέπουν τις πράξεις του ΠτΔ.....	42
3.6. Οι σημαντικότερες πράξεις του ΠτΔ.....	43
3.7. Ευθύνη του ΠτΔ.....	46
4. Κυβέρνηση.....	47
4.1. Συγκρότηση.....	47
4.2. Αρμοδιότητες.....	47
4.3. Πρωθυπουργός.....	47
4.4. Πρόταση εμπιστοσύνης και δυσπιστίας.....	48
4.5. Ευθύνη Υπουργών.....	49
5. Δικαστήρια.....	49
5.1. Διακρίσεις.....	49
5.2. Δικαστική ανεξαρτησία.....	50
5.3. Έλεγχος συνταγματικότητας νόμων.....	51

A. ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

1. Το συνταγματικό δίκαιο ως κλάδος δικαίου

Γνωστικό αντικείμενο του συνταγματικού δικαίου είναι το Σύνταγμα, ο γραπτός δηλ. κώδικας κανόνων με αυξημένη τυπική δύναμη, που καθορίζει τα όργανα του κράτους, τις αρμοδιότητες και τις μεταξύ τους σχέσεις, τη θέση του ανθρώπου, του πολίτη και των κοινωνικών ομάδων απέναντι στην κρατική εξουσία και τη σχέση της εσωτερικής προς τη διεθνή και την κοινοτική έννομη τάξη.

2. Η έννοια του κράτους

Κράτος είναι η διαρκής σε νομικό πρόσωπο οργάνωση ενός λαού, μόνιμα εγκατεστημένου σε ορισμένη χώρα, που ασκεί αυτοδύναμη εξουσία. Στο Κράτος αναγνωρίζεται νομική προσωπικότητα, η δυνατότητα δηλ. να είναι φορέας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Τα στοιχεία που συγκροτούν το Κράτος και ταυτόχρονα το χαρακτηρίζουν, διαμορφώθηκαν μεταξύ του 16^{ου} και 18^{ου} αιώνα, στην εποχή της απόλυτης μοναρχίας στην Ευρώπη. Τα στοιχεία αυτά είναι τα εξής: ο Λαός, η Χώρα, η εξουσία. Ειδικότερα:

α. Ο Λαός

Λαός, υπό ευρεία έννοια, είναι το σύνολο των πολιτών ενός Κράτους, ανεξάρτητα από το φύλο, την ηλικία, τη θρησκεία και την εθνική προέλευση, στους οποίους αναγνωρίζεται κρατική ιθαγένεια, ο δεσμός δηλ. που συνδέει ένα άτομο με ένα Κράτος. Η κτήση και η απώλεια της ιθαγένειας καθορίζονται, κατά κανόνα, από το Σύνταγμα και από την ειδική νομοθεσία κάθε Κράτους.

Λαός, υπό στενή έννοια, είναι το σύνολο εκείνων των πολιτών του Κράτους, οι οποίοι φέροντας ιδιότητες, που η έννομη τάξη καθορίζει, ασκούν εκλογική αρμοδιότητα. Με αυτήν την έννοια ο Λαός αποτελεί το εκλογικό σώμα, το οποίο θεωρείται κρατικό όργανο.

Βασική προϋπόθεση, προκειμένου ένας πληθυσμός ανθρώπων να θεωρηθεί ότι αποτελεί Λαό, είναι η μόνιμη εγκατάστασή του σε ορισμένη γεωγραφική περιοχή. Η προσωρινή πάντως μετακίνηση Λαών σε περιοχές άλλες από τις δικές τους, για λόγους ανωτέρας βίας (π.χ. πόλεμος, φυσικές καταστροφές), δεν συνεπάγεται απώλεια της αυθυπαρξίας τους ως στοιχείων του Κράτους.

Συγγενής έννοια προς εκείνη του Λαού είναι και το Έθνος. Προσπάθειες επακριβούς καθορισμού της έννοιας και των χαρακτηριστικών του Έθνους έγιναν πολλές. Επιτυχέστερη κρίνεται εκείνη η οποία θεωρεί ως Έθνος το σύνολο των πολιτών που συνδέονται μεταξύ τους με στοιχεία κοινού πολιτισμού, κοινής ιστορίας και κοινών μελλοντικών επιδιώξεων. Στοιχεία τα οποία, στο μέτρο που υφίστανται, συντελούν στην καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης ενός λαού είναι η κοινή φυλετική καταγωγή, η κοινή γλώσσα, η κοινή θρησκεία και η συμβίωση εντός συγκεκριμένων εδαφικών ορίων. Η συζήτηση, πάντως, για τη διάκριση του λαού από το έθνος και τις συνέπειες

που έχει η υπαγωγή ενός προσώπου στην μία ή στην άλλη έννοια είναι πάντα επίκαιρη και διεγείρει συζητήσεις και προβληματισμούς (βλ. σχετικά την πρόσφατη παραπεμπτική απόφαση ΣτΕ 350/2011 με την οποία κρίθηκε ότι οι διατάξεις με τις οποίες απονέμεται, σε αλλοδαπούς, υπηκόους τρίτων χωρών, το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις εκλογές της πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης είναι αντισυνταγματικές).

β. Η Χώρα

Χώρα ή επικράτεια είναι η εδαφική έκταση, μέσα στα όρια της οποίας, όπως αυτά καθορίζονται από το Διεθνές Δίκαιο, ασκείται η κρατική εξουσία επί των προσώπων που είναι εγκατεστημένα ή διαμένουν σ' αυτή.

Η Χώρα, κατά την ανωτέρω έννοια, περιλαμβάνει:

- τη χερσαία περιοχή μαζί με τα νησιά, τους ποταμούς, τις λίμνες και το υπέδαφος.
- τα χωρικά ύδατα ή την αιγιαλίτιδα ζώνη, τη θαλάσσια έκταση δηλ. που περιβάλλει τη χερσαία ζώνη και τα νησιά, στην έκταση που προβλέπει το Διεθνές Δίκαιο.
- τον εναέριο χώρο, το τμήμα δηλ. της ατμόσφαιρας που βρίσκεται πάνω από τη χερσαία περιοχή και τα χωρικά ύδατα, έτσι όπως αυτός προσδιορίζεται από το Διεθνές Δίκαιο.

Με βάση τους κανόνες Διεθνούς Δικαίου έδαφος μίας χώρας θεωρούνται και τα πολεμικά πλοία και αεροσκάφη της καθώς επίσης και τα εμπορικά πλοία που φέρουν τη σημαία της, εφόσον βρίσκονταν στην ανοικτή θάλασσα.

γ. Η εξουσία

Κρατική εξουσία είναι το δικαίωμα του Κράτους να επιβάλλει τη βούληση του στους πολίτες του και να τους εξαναγκάζει να συμμορφωθούν σε αυτή. Η κρατική εξουσία ούτε ανεξέλεγκτη είναι ούτε απεριόριστη. Ελέγχεται με τους ελεγκτικούς μηχανισμούς του Κράτους (π.χ. τα δικαστήρια) και περιορίζεται από τους κανόνες που προβλέπουν την άσκησή της.

Με την κρατική εξουσία συνδέεται και η κυριαρχία, ως στοιχείο της έννοιας του Κράτους. Κυριαρχία είναι το δικαίωμα του Κράτους όχι μόνον να άρχει αλλά και να μην άρχεται. Σύμφωνα με την άποψη που γίνεται ευρύτερα δεκτή, η κυριαρχία δεν αποτελεί στοιχείο της έννοιας του Κράτους και για το λόγο αυτό στα ομοσπονδιακά Κράτη, τα Κράτη που τα απαρτίζουν αποτελούν Κράτη έστω και αν δεν είναι κυρίαρχα, επειδή υπόκεινται στην εξουσία του Ομοσπονδιακού Κράτους.

3. Το Σύνταγμα

3.1. Η έννοια, οι διακρίσεις και η ερμηνεία του Συντάγματος

Με τον όρο Σύνταγμα νοείται το σύνολο των κανόνων που εγκαθιδρύουν τη θεμελιώδη νομική τάξη της πολιτείας, επιτελώντας ένα ρόλο συμβολικό και οργανωτικό, ο οποίος εγγυάται τη σταθερότητα της έννομης τάξης. Οι κανόνες αυτοί αφορούν:

- την οργάνωση της παραγωγής και διαμόρφωσης συγκεκριμένης πολιτειακής βούλησης
- τη διασφάλιση ατομικών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων
- τις σχέσεις της εθνικής έννομης τάξης με υπερεθνικούς ή διεθνείς νομικούς σχηματισμούς στους οποίους μετέχει το Κράτος.

Το Σύνταγμα διακρίνεται στο γραπτό και άγραφο, στο αυστηρό και ήπιο και στο ουσιαστικό και τυπικό.

Γραπτό Σύνταγμα είναι οι γραπτοί κανόνες που ρυθμίζουν όσα προαναφέρθηκαν, ενώ **άγραφο** Σύνταγμα είναι το σύνολο των άγραφων κανόνων με το ίδιο αντικείμενο. Το γραπτό Σύνταγμα, κατά κανόνα, είναι ενιαίο, διατυπωμένο δηλ. σ' ένα συστηματικά διαρθρωμένο, κωδικοποιημένο νομοθετικό κείμενο με αριθμημένες διατάξεις.

Αυστηρό είναι το Σύνταγμα του οποίου οι κανόνες έχουν αυξημένη τυπική ισχύ. Θεσπίζονται δηλ., τροποποιούνται και καταργούνται με ιδιαίτερη διαδικασία, δυσχερέστερη από εκείνη που προβλέπεται για το κοινό δίκαιο. **Ήπιο** είναι, αντιθέτως, το Σύνταγμα το οποίο τροποποιείται με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία που προβλέπεται για τη θέσπιση κανόνων κοινού δικαίου.

Ουσιαστικό Σύνταγμα είναι το σύνολο των κανόνων δικαίου, οι οποίοι ανεξάρτητα από την τυπική μορφή τους, ρυθμίζουν ζητήματα που εμπίπτουν στο ρυθμιστικό πεδίο του Συντάγματος. **Τυπικό** Σύνταγμα είναι το σύνολο των γραπτών και αυστηρών, κατά την προαναφερόμενη έννοια, κανόνων δικαίου που ρυθμίζουν τη δομή και τη λειτουργία του Κράτους. Απαραίτητα στοιχεία το τυπικού Συντάγματος είναι η αυστηρότητά του και ο γραπτός τύπος. Χαρακτηριστικό του τυπικού Συντάγματος αποτελεί η νομική ισοτιμία των κανόνων που το απαρτίζουν.

Σήμερα, επικρατούσα διεθνώς μορφή Συντάγματος είναι το αυστηρό και γραπτό Σύνταγμα, ο βαθμός όμως αυστηρότητας, με την έννοια της ευχέρειας τροποποίησης των συνταγματικών διατάξεων, ποικίλλει.

Το Σύνταγμα, ιδίως εξαιτίας του γενικού τρόπου με τον οποίο είναι διατυπωμένο, έχει ανάγκη ερμηνείας. Ο ασφαλέστερος τρόπος ερμηνείας είναι η αυθεντική, εκείνη δηλ. που γίνεται από το νομοθέτη του Συντάγματος στο πλαίσιο της αναθεωρητικής διαδικασίας. Στις άλλες περιπτώσεις, εκτός της αναθεωρητικής διαδικασίας, η ερμηνεία του Συντάγματος γίνεται, κατ' αρχήν, με τους τρόπους ερμηνείας κάθε κανόνα δικαίου. Προηγείται η γραμματική ερμηνεία, η αναζήτηση δηλ. του νοήματος της διάταξης με βάση το γράμμα της. Ακολουθεί η λογική ερμηνεία, η αναζήτηση δηλ. του νοήματος της διάταξης με βάση τους κανόνες της λογικής. Χρησιμοποιείται, ακόμη, η

τεολογική ερμηνεία, η αναζήτηση δηλ. του σκοπού (τέλους) του κανόνα δικαίου. Ο ερμηνευτής όμως του Συντάγματος θα πρέπει να λάβει υπόψη του και ορισμένα πρόσθετα στοιχεία κατά την ερμηνευτική διαδικασία:

- η ερμηνεία που δίνεται σε μία διάταξη του Συντάγματος θα πρέπει να συνάδει με τις υπόλοιπες και ιδίως με εκείνες που θεωρούνται ότι θέτουν τις οργανωτικές βάσεις του πολιτεύματος.
- πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η ιστορική, κοινωνική και πολιτική συγκυρία στο πλαίσιο της οποίας ψηφίστηκε το ερμηνευόμενο Σύνταγμα.
- οι συνταγματικές διατάξεις πρέπει να ερμηνεύονται στενά και μάλιστα, όταν αυτές αφορούν την προστασία των ατομικών ελευθεριών, η ερμηνεία πρέπει να λειτουργεί υπέρ του ατόμου
- ενδεχόμενα κενά του Συντάγματος στη ρύθμιση της άσκησης της κρατικής εξουσίας, καλύπτονται με την αναλογία, με τη συναγωγή δηλ. κανόνα από άλλους που ρυθμίζουν παρεμφερή ζητήματα ή που διέπουν εν γένει τη συνταγματική έννομη τάξη.

3.2. Η παραγωγή του Συντάγματος

Το Σύνταγμα είναι αποτέλεσμα της άσκησης της συντακτικής εξουσίας ή της αναθεωρητικής λειτουργίας.

Συντακτική εξουσία είναι η κρατική εξουσία θέσπισης κανόνων δικαίου με αυξημένη τυπική ισχύ, θέσπισης δηλ. Συντάγματος. Εκδηλώνεται η συντακτική εξουσία κάθε φορά που τίθεται σε ισχύ, για πρώτη φορά, το Σύνταγμα ενός κράτους ή όταν τίθεται νέο Σύνταγμα, χωρίς φραγμό από το προϊσχύον. Αποτυπώνει, επομένως, η άσκηση της εξουσίας αυτής, τις κοινωνικές, οικονομικές, ιδεολογικές και πολιτιστικές συνθήκες που προκαλούν τη γένεση του Συντάγματος. Φορέας της συντακτικής εξουσίας είναι αυτός που διαθέτει τη δύναμη να θέσει σε ισχύ ένα Σύνταγμα. Όπου φορέας της εξουσίας αυτής είναι ο Λαός, τότε ασκεί αυτός την εξουσία του με συντακτικές εθνικές συνελεύσεις ή με οποιαδήποτε διαδικασία επιλέγει και η οποία εξασφαλίζει τη λαϊκή συμμετοχή. Στο ελληνικό Σύνταγμα πηγή κάθε εξουσίας και, κατά συνέπεια, φορέας της συντακτικής εξουσίας είναι ο Λαός.

Η συντακτική εξουσία, με την ανωτέρω έννοια, είναι νομικά αδέσμευτη και απεριόριστη. Δεν περιορίζεται από προγενέστερους συνταγματικούς κανόνες και για το λόγο αυτό ονομάζεται και πρωτογενής συντακτική εξουσία. Περιορίζεται όμως, σύμφωνα με την ορθότερη γνώμη, από την υποχρέωση σεβασμού των αρχών που θεμελιώνουν τον ευρωπαϊκό νομικό πολιτισμό, διατυπώνονται στις διεθνείς συνθήκες και κινούνται με άξονες την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, την ελευθερία, την ισότητα, την κοινωνική δικαιοσύνη και τη δημοκρατική αρχή.

Διακρίνεται η πρωτογενής συντακτική εξουσία από τη δευτερογενή , που ονομάζεται και **αναθεωρητική λειτουργία**, η οποία είναι μία συντεταγμένη κρατική λειτουργία, δηλ. που

προβλέπεται από το ισχύον Σύνταγμα, ασκείται σύμφωνα με τους όρους του και τις προδιαγράφει και αντικείμενό της είναι η τροποποίηση, κατάργηση, αντικατάσταση, προσθήκη, αυθεντική ερμηνεία συνταγματικών διατάξεων.

Η αναθεωρητική λειτουργία, εξορισμού, έχει μερικό χαρακτήρα, διότι η ολική αναθεώρηση του Συντάγματος ισοδυναμεί με άσκηση πρωτογενούς συντακτικής εξουσίας. Η λειτουργία αυτή, ως μία διαδικασία προβλεπόμενη από το Σύνταγμα, ελέγχεται, όσον αφορά την τήρηση του τύπου και της ουσίας της από τα δικαστήρια.

Το ελληνικό Σύνταγμα θέτει τα όρια της αναθεωρητικής λειτουργίας με δύο τρόπους:

- ο πρώτος είναι ο αφηρημένος, κατά τον οποίο ορίζεται ότι δεν υπόκεινται σε αναθεώρηση οι διατάξεις που καθορίζουν τη βάση και τη μορφή του πολιτεύματος. Αυτές, από τη θεωρία του Συνταγματικού Δικαίου, προσδιορίζονται, ενδεικτικά, ως εξής: η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, ο δημοκρατικός τρόπος ανάδειξης της Βουλής, οι νομοθετικές και ελεγκτικές αρμοδιότητές της, το αιρετό του αρχηγού του κράτους, ο αποκλεισμός του προεδρικού πολιτεύματος, οι διατάξεις που εξασφαλίζουν την πολιτική συμμετοχή, η ελευθερία ίδρυσης και λειτουργίας πολιτικών κομμάτων, η διασφάλιση του κοινωνικού κράτους δικαίου.

- ο δεύτερος είναι ο συγκεκριμένος, κατά τον οποίο απαριθμούνται συγκεκριμένες διατάξεις που δεν υπόκεινται σε αναθεώρηση. Οι διατάξεις αυτές είναι εκείνες που θεσπίζουν: το σεβασμό και την προστασία της αξίας του ανθρώπου, την ισότητα των πολιτών, την εισδοχή μόνον Ελλήνων πολιτών στις δημόσιες υπηρεσίες, την απαγόρευση αναγνώρισης τίτλων ευγένειας ή διακρίσεων, την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, την ελεύθερη συμμετοχή στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας, το απαραβίαστο της προσωπικής ελευθερίας, και της θρησκευτικής συνείδησης, την αρχή της διάκρισης των λειτουργιών.

Η διαδικασία της αναθεώρησης προβλέπεται από το ίδιο το Σύνταγμα και έχει ως εξής: αποκλειστικά αρμόδιο όργανο είναι η Βουλή, χωρίς τη σύμπραξη ούτε του Προέδρου της Δημοκρατίας, ούτε της Κυβέρνησης. Η διαδικασία διακρίνεται σε δύο φάσεις.

Η πρώτη αρχίζει με τη διαπίστωση της ανάγκης της αναθεώρησης. Η διαπίστωση γίνεται με απόφαση της Βουλής μετά από πρόταση πενήντα τουλάχιστον Βουλευτών και με πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των Βουλευτών. Η πρόταση πρέπει να ψηφιστεί δύο φορές και οι ψηφοφορίες πρέπει να απέχουν μεταξύ τους τουλάχιστον ένα μήνα. Με την περί αναθεώρησης απόφαση πρέπει να καθορίζονται και οι αναθεωρητέες διατάξεις, ο προσδιορισμός των οποίων δεσμεύει την επόμενη Βουλή. Η διαδικασία συνεχίζεται μόνον εφόσον η πρόταση συγκεντρώσει, τουλάχιστον, την απόλυτη πλειοψηφία του συνολικού αριθμού των Βουλευτών. Η απόφαση πάντως για αναθεώρηση δεν συνεπάγεται τη διάλυση της Βουλής, η οποία είτε εξαντλεί τη θητεία της είτε διαλύεται για τους λόγους που προβλέπει το Σύνταγμα.

Η δεύτερη φάση της αναθεώρησης δεν κινείται από τη Βουλή που έκρινε την ανάγκη της αναθεώρησης αλλά από την επόμενη Βουλή. Η νέα Βουλή αποφασίζει με την απόλυτη πλειοψηφία των μελών της για τις αναθεωρητέες διατάξεις. Αυξημένη πλειοψηφία, τριών πέμπτων των μελών της Βουλής, απαιτείται η πρώτη απόφαση της Βουλής για αναθεώρηση λήφθηκε μόνον με απόλυτη πλειοψηφία των μελών της.

Την ψήφιση κάθε διάταξης ακολουθεί η μέσα σε δέκα ημέρες από την δημοσίευσή της στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως και η θέση της σε ισχύ με ειδικό Ψήφισμα.

Το Σύνταγμα απαγορεύει την αναθεώρηση πριν περάσουν πέντε χρόνια από την προηγούμενη.

Μετά την ολοκλήρωση της αναθεώρησης και την έκδοση και δημοσίευση του Ψηφίσματος, η αναθεωρητική Βουλή μετατρέπεται σε απλή.

Οι ουσιαστικές και διαδικαστικές προϋποθέσεις της αναθεωρητικής διαδικασίας, όπως προσδιορίστηκαν παραπάνω, τηρήθηκαν κατά την αναθεώρηση του Συντάγματος 1975. Η αναθεώρηση αυτή, που έλαβε χώρα το 1986, είχε ως επίκεντρο το θεσμό του Προέδρου της Δημοκρατίας και στόχευε στην ελάττωση του θεσμικού εξοπλισμού του Προέδρου να παρεμβαίνει στη διαμόρφωση και την άσκηση της πολιτικής. Οι άξονες της αναθεώρησης υπήρξαν τρεις:

- η μείωση στο ελάχιστο της εξάρτησης της Κυβέρνησης από την εμπιστοσύνη του Προέδρου της Δημοκρατίας και γενικότερα η κατοχύρωση του ότι η πολιτική εξουσία ανήκει πρωταρχικά στην Κυβέρνηση και μόνον κατ' εξαίρεση και σε πολύ περιορισμένο βαθμό στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας

- η αύξηση των αρμοδιοτήτων της Βουλής με αντίστοιχη μείωση ή κατάργηση ορισμένων προεδρικών αρμοδιοτήτων

- ο περιορισμός της δυνατότητας του Προέδρου της Δημοκρατίας να παρεμβαίνει στο πολιτικό γίνεσθαι μέσω της απευθείας επικοινωνίας του με την κοινή γνώμη.

Η τελευταία αναθεώρηση του Συντάγματος, η οποία έλαβε χώρα το 2001, υπήρξε εκτεταμένη και ολική. Στο πλαίσιο της, αξιολογήθηκαν συνολικά οι συνταγματικές διατάξεις, πολλές απ' αυτές άλλαξαν ενώ άλλες προστέθηκαν. Η προαναφερόμενη αναθεωρητική διαδικασία, η οποία τήρησε τα διαδικαστικά και ουσιαστικά όρια της αναθεώρησης, όπως αυτά καθορίζονται στο άρθρο 110 του Συντάγματος, κινήθηκε με βάση πέντε αλληλένδετες αρχές:

α. την αρχή της ασφάλειας του ατόμου: εκδηλώνεται αυτή η αρχή με ενίσχυση του κοινωνικού κράτους δικαίου και με την εισαγωγή νέων δικαιωμάτων τέταρτης γενιάς.

β. την αρχή της συμμετοχής του πολίτη: νέες ρυθμίσεις, οι οποίες ενισχύουν την αποκέντρωση και την τοπική αυτοδιοίκηση, διευκολύνουν την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος των αποδήμων, προσδιορίζουν το θεσμικό ρόλο των δημοσίων υπαλλήλων, είναι μερικές από εκείνες τις αναθεωρητικές επεμβάσεις που έγιναν με στόχο την υλοποίηση της αναφερόμενης αρχής.

γ. την αρχή της διαφάνειας στη λειτουργία του κράτους και στις σχέσεις κράτους και οικονομίας: θεσπίστηκαν εγγυήσεις διαφάνειας στο χώρο των μέσων ενημέρωσης και των οικονομικών των κομμάτων και των βουλευτών. .

δ. την αρχή της συναίνεσης των πολιτικών δυνάμεων: οι διατάξεις που αναφέρονται στην ισχύ νέου εκλογικού συστήματος από τις μεθεπόμενες εκλογές, εκτός εάν αποφασισθεί διαφορετικά από την αυξημένη πλειοψηφία των δύο τρίτων το όλου αριθμού των βουλευτών, καθώς επίσης και εκείνες που απαιτούν την ίδια αυξημένη πλειοψηφία για τη ψήφιση του νόμου σχετικά με το εκλογικό δικαίωμα των αποδήμων, υποδηλώνουν την υπέρβαση, από το αναθεωρημένο Σύνταγμα, της αρχής της πλειοψηφίας και την προσπάθεια εδραίωσης συναινετικών διαδικασιών στην πολιτική πραγματικότητα.

ε. την αρχή της Ευρωπαϊκής προοπτικής της χώρας: ερμηνευτικές δηλώσεις και διατάξεις που προστέθηκαν στο αναθεωρημένο Σύνταγμα εκφράζουν το ενδιαφέρον της αναθεωρητικής διαδικασίας για τη θέσπιση συνταγματικού πλαισίου μέσα από το οποίο θα διασφαλιστεί η συμμετοχή της χώρας στη διαδικασία της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

3.3 Η ιστορία του ελληνικού Συντάγματος

Η πορεία που ακολουθήθηκε προκειμένου να φθάσουμε στο ισχύον ελληνικό Σύνταγμα δύναται να διαιρεθεί στα εξής στάδια:

- α. περίοδος του Αγώνα της Ανεξαρτησίας (1821-1833)
- β. περίοδος της απόλυτης μοναρχίας (1833-1843)
- γ. περίοδος της συνταγματικής μοναρχίας (1843-1862)
- δ. πρώτη περίοδος της βασιλευόμενης δημοκρατίας (1862-1924)
- ε. πρώτη περίοδος της αβασίλευτης δημοκρατίας (1924-1935)
- στ. πρώτη περίοδος των αυταρχικών καθεστώτων (1935-1946)
- ζ. δεύτερη περίοδος της βασιλευόμενης δημοκρατίας (1946-1967)
- η. δεύτερη περίοδος των αυταρχικών καθεστώτων (1967-1974)
- θ. το Σύνταγμα 1975/1986/2001.

Ειδικότερα σημειώνονται τα εξής:

α. Περίοδος του Αγώνα της Ανεξαρτησίας (1821-1833)

Η έναρξη του αγώνα για απελευθέρωση του ελληνικού λαού από τον τουρκικό ζυγό σηματοδοτεί και την έναρξη της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας.

Το πρώτο τοπικό Σύνταγμα, με το όνομα Οργανισμός Γερουσίας της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος, καταρτίστηκε στις 4.11.1821 στο Μεσολόγγι, με πρωτοβουλία του Αλ. Μαυροκορδάτου, από συνέλευση αντιπροσώπων της Δυτικής Ελλάδος.

Στις 15.11.1821 συνήλθε στην Αμφισσα η Συνέλευση της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος και ψήφισε τη «Νομική Διάταξη της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος», η οποία θεωρείται το αρτιότερο από τα τοπικά Συντάγματα.

Την 1^η Ιανουαρίου 1822 η Α΄ Εθνική Συνέλευση των Ελλήνων ενέκρινε, στο χωριό Πιάδα, κοντά στην αρχαία Επίδαυρο, ομόφωνα κείμενο με τον τίτλο «Προσωρινό Πολίτευμα της Επιδαύρου». Στο κείμενο αυτό προτάσσεται η διακήρυξη της ανεξαρτησίας του Ελληνικού Έθνους και ακολουθούν 110 παράγραφοι που προβλέπουν τη συγκρότηση δύο πολιτειακών σωμάτων: του Βουλευτικού και του Εκτελεστικού.

Στις 29.3.1823 η Β΄ Εθνική Συνέλευση συνήλθε στο Άστρος και αναθεωρώντας το κείμενο του «Προσωρινού Πολιτεύματος της Επιδαύρου» εξέδωσε το «Νόμο της Επιδαύρου», ο οποίος αποτελείται από 99 παραγράφους. Αποφάσισε, ακόμη, τη σύγκληση νέας Εθνικής Συνέλευσης με σκοπό την αναθεώρηση του Συντάγματος και συγκρότησε για το σκοπό αυτό Συνταγματική Επιτροπή.

Την 1^η Μαΐου 1827 η Συνέλευση ενέκρινε το κείμενο της Συνταγματικής Επιτροπής, το οποίο έφερε το όνομα «Πολιτικό Σύνταγμα της Ελλάδος» και ήταν επηρεασμένο από τις φιλελεύθερες αντιλήψεις της Γαλλικής Επανάστασης. Το Σύνταγμα του 1827, γνωστό και ως Σύνταγμα της Τροιζήνας, θεωρείται το τελειότερο από τα Συντάγματα που καταρτίστηκαν την εποχή του Αγώνα και χαρακτηρίζεται μάλιστα αρτιότερο και από σύγχρονά του ευρωπαϊκά.

Παρόλη την αρτιότητα του το Σύνταγμα του 1827 ίσχυσε για πολύ λίγο. Στις 18.1.1828 η Βουλή ενέκρινε ψήφισμα το οποίο, υπό την πίεση του Καποδίστρια, καταργούσε το εν λόγω Σύνταγμα.

Στις 11.7.1829 συγκαλείται στο Άργος η Δ΄ Εθνική Συνέλευση και εκδίδει το Ψήφισμα της 22.7.1829 στο οποίο, μεταξύ άλλων, εξαγγέλλεται η προετοιμασία νέου Συντάγματος, το οποίο θα υποβαλλόταν στην Εθνική Συνέλευση.

Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια (27.9.1831) συγκλήθηκε η Ε΄ Εθνική Συνέλευση, η οποία στις 15.3.1832 ψήφισε το νέο Σύνταγμα, το οποίο ονομάστηκε «Ηγεμονικό» επειδή ήταν το μοναδικό Σύνταγμα της περιόδου αυτής στο οποίο προβλεπόταν ότι ο Αρχηγός του Κράτους θα ήταν κληρονομικός και θα είχε τον τίτλο του Ηγεμόνα. Το Σύνταγμα αυτό ποτέ δεν ίσχυσε και πέρασε στην ιστορία ως το τελευταίο Σύνταγμα πριν από τον ερχομό του Όθωνα στη Ελλάδα.

β. Περίοδος της απόλυτης μοναρχίας (1833-1843)

Η πρώτη περίοδος διακυβέρνησης της Ελλάδας από τον Όθωνα (1833-1843) χαρακτηρίζεται από την απολυταρχική μορφή του καθεστώτος και από την έλλειψη Συντάγματος, παρόλο που η πρόθεση κατάρτισής του, κατ' επανάληψη, είχε εκφρασθεί.

γ. Περίοδος της συνταγματικής μοναρχίας (1843-1862)

Μετά την επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843 ο Όθωνας αναγκάστηκε να συναινέσει στην έναρξη διαδικασιών που θα οδηγούσαν στην κατάρτιση γραπτού Σύνταγματος. Αυτό τελικά εκδόθηκε στις 18.3.1844, έχοντας σαν πρότυπο το Γαλλικό σύνταγμα του 1830. Το Σύνταγμα του 1844 καθιέρωνε την μονοκρατική αρχή και επιδείκνυε μικρό ενδιαφέρον για την κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων. Μαζί με το Σύνταγμα καταρτίστηκε και εκλογικός νόμος ο οποίος, προηγούμενος των υπολοίπων ευρωπαϊκών, καθιέρωνε την άμεση εκλογή και την καθολική ψήφο. Ο Όθωνας πάντως, παρόλες τις υποσχέσεις του, στην ουσία ποτέ δεν τήρησε το Σύνταγμα και αυτός ήταν ένας από τους λόγους για τους οποίους η διογκούμενη λαϊκή δυσφορία οδήγησε στην έκπτωσή του, με επανάσταση, το 1862.

δ. Πρώτη περίοδος της βασιλευμένης δημοκρατίας (1862-1924)

Μετά την έκπτωση του Όθωνος το 1862 και την ανάδειξη στο θρόνο, το 1863, του Γεωργίου του Α΄ δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, στις 17.11.1864, το νέο Σύνταγμα της χώρας. Το Σύνταγμα του 1864 καθιέρωνε τη βασιλευόμενη δημοκρατία και διακήρυσσε την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Το 1875 επήλθε σημαντική μεταβολή στο εν λόγω σύνταγμα, χωρίς να θιγεί το γράμμα του. Πρόκειται για την εφαρμογή της «αρχής της δεδηλωμένης» σύμφωνα με την οποία όσοι εκκαλούντο από το Βασιλέα να καταλάβουν θέση στην Κυβέρνηση, θα έπρεπε να έχουν τη δεδηλωμένη εμπιστοσύνη της Βουλής. Ριζική, εξάλλου, αναθεώρηση, στην ουσία κατάργηση, υπέστη το Σύνταγμα του 1864 το 1911 οπότε και εκδόθηκε νέο Σύνταγμα, υπό τη ισχύ του οποίου η Ελλάδα έζησε σημαντικά ιστορικά γεγονότα, όπως την Μικρασιατική καταστροφή, καθώς επίσης και την κατάλυση του πολιτεύματος της βασιλευμένης δημοκρατίας το 1923.

ε. πρώτη περίοδος της αβασίλευτης δημοκρατίας (1924-1935)

Μετά την πτώση της βασιλείας και το στρατιωτικό κίνημα του Θ. Πάγκαλου νέο Σύνταγμα δημοσιεύθηκε το 1925 και ίσχυσε μέχρι τον Ιούνιο 1927, οπότε και αντικαταστάθηκε. Το Σύνταγμα του 1927 καθόριζε τη μορφή του πολιτεύματος ως δημοκρατία και πρόβλεπε ως Αρχηγό του Κράτους τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και τόνιζε ότι όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το Έθνος και υπάρχουν υπέρ αυτού.

στ. Πρώτη περίοδος των αυταρχικών καθεστώτων (1935-1946)

Το Σύνταγμα του 1927 ίσχυσε μέχρι το 1935, οπότε και επανήλθε προσωρινά σε ισχύ, υπό το βάρος των γεγονότων που ακολούθησαν το κίνημα του 1935, το Σύνταγμα του 1911, ταυτόχρονα με την κατάργηση της αβασίλευτης δημοκρατίας. Το 1936 το καθεστώς Ι. Μεταξά ανέστειλε την

εφαρμογή των άρθρων του Συντάγματος του 1911, που αφορούσαν την κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων. Ακλούθησε η κατοχή της Ελλάδας από τα εχθρικά στρατεύματα μέχρι το 1944 και επήλθε η απελευθέρωση.

ζ. Δεύτερη περίοδος της βασιλευμένης δημοκρατίας (1946-1967)

Μετά την απελευθέρωση και αφού προηγήθηκε η επιστροφή του Βασιλέως Γεωργίου Β΄ στην Ελλάδα, το 1952 τελικά ψηφίζεται το νέο Σύνταγμα του ελληνικού κράτους. Το Σύνταγμα του 1952 βασίστηκε στα Συντάγματα του 1911 και του 1927, καθόρισε ρητά τη μορφή του πολιτεύματος ως βασιλευόμενη δημοκρατία, καθιερώνοντας παράλληλα το κοινοβουλευτικό σύστημα και περιόρισε τα ατομικά δικαιώματα. Η ισχύς του Συντάγματος του 1952 έληξε στις 21.4.1967, οπότε και εκδηλώθηκε στρατιωτικό πραξικόπημα που έθεσε σε ισχύ το νόμο περί κατάστασης πολιορκίας.

η. Δεύτερη περίοδος των αυταρχικών καθεστώτων (1967-1974)

Μετά την επικράτηση του στρατιωτικού κινήματος η στρατιωτική κυβέρνηση δημοσίευσε το 1968 το νέο «Σύνταγμα» το οποίο όμως ποτέ στην ουσία του δεν εφαρμόστηκε αφού η χώρα κυβερνήθηκε με τρόπο αυταρχικό. Ακολούθησαν η κατάργηση της βασιλείας, ο διορισμός Προέδρου της δημοκρατίας, η ψήφιση νέου «Συντάγματος», η ανατροπή των στρατηγικών από άλλους και τέλος η εισβολή τουρκικών στρατευμάτων στην Κύπρο, μέχρι του το 1974 σχηματίστηκε κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας με αποστολή την αποκατάσταση της δημοκρατίας στη χώρα.

θ. Το Σύνταγμα 1975/1986/2001

Η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας εξέδωσε την 1^η Αυγούστου 1974 Συντακτική Πράξη που αφορούσε την αποκατάσταση της δημοκρατικής νομιμότητας στη χώρα και επανέφερε σε ισχύ προσωρινά, μέχρι την κατάρτιση νέου Συντάγματος, το σύνταγμα του 1952, εκτός από εκείνες τις διατάξεις που αφορούσαν τη μορφή του πολιτεύματος. Ακολούθησαν και άλλες συντακτικές πράξεις μεταξύ των οποίων και εκείνη, της 3.10.1974, η οποία προέβλεπε την προκήρυξη δημοψηφίσματος για τον αβασίλευτο ή βασιλευόμενο χαρακτήρα του δημοκρατικού πολιτεύματος. Με βάση το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος, το οποίο υπήρξε συντριπτικό υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας, και αφού είχαν προηγηθεί βουλευτικές εκλογές, αναδείχτηκε η Βουλή και ξεκίνησαν οι διαδικασίες κατάρτισης του νέου Συντάγματος, το οποίο σε ισχύ στις 11.6.1975.

Το Σύνταγμα αυτό αναθεωρήθηκε, ως προς τις διατάξεις του που όριζαν τις αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας και τον τρόπο εκλογής του, με την προβλεπόμενη από το ίδιο διαδικασία. Το νέο κείμενο άρχισε να ισχύει από τις 12.3.1986. Τέλος, στις 14.3.1986

δημοσιεύθηκε το κείμενο του Συντάγματος μεταγλωττισμένο στη δημοτική, χωρίς όμως το κείμενο αυτό, κατά την επικρατέστερη γνώμη, να έχει συνταγματική ισχύ, ενόψει της επιφύλαξης για την υπερίσχυση του κειμένου της καθαρεύουσας, όπου αυτό νοηματικά διαφοροποιείται από το κείμενο της δημοτικής.

Στις 6.4.2001 έλαβε χώρα η τελική συνεδρίαση της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής και ολοκληρώθηκε έτσι η διαδικασία της τελευταίας συνταγματικής αναθεώρησης, η οποία άρχισε ουσιαστικά τον Ιανουάριο του 1995 και απασχόλησε διαδοχικά τρεις Βουλές (1993, 1996 και 2000). Στις 17.4.2001 το αναθεωρημένο Σύνταγμα του 1975/1986/2001 τέθηκε σε ισχύ αν και η έναρξη ισχύος ορισμένων αναθεωρημένων διατάξεων, μετατέθηκε για αργότερα.

3.4. Οι θεμελιώδεις αρχές του Συντάγματος

Με τον όρο θεμελιώδεις αρχές του Συντάγματος νοούνται τα βασικά στοιχεία που το χαρακτηρίζουν και προσδιορίζουν, κατ' επέκταση, το πολίτευμα που αυτό καθιερώνει. Το ίδιο περιεχόμενο αποδίδουν οι επίσης χρησιμοποιούμενοι όροι «οργανωτικές βάσεις του πολιτεύματος», «οργανωτικές βάσεις του Κράτους» και «θεμελιώδεις αρχές του πολιτεύματος». Οι αρχές αυτές, αν και οι διατάξεις που τις καθιερώνουν είναι νομικά ισότιμες με τις υπόλοιπες, αφενός οριοθετούν το πλαίσιο για τις ειδικότερες ρυθμίσεις των κατ' ιδίαν θεσμών και αφετέρου λειτουργούν ως ερμηνευτικά εργαλεία του συνταγματικού κειμένου. Ο θεμελιώδης χαρακτήρας μιας αρχής προκύπτει είτε επειδή το ίδιο το Σύνταγμα το ορίζει, προβλέποντας ότι η διάταξη που την καθιερώνει δεν υπόκειται σε αναθεώρηση, είτε επειδή το περιεχόμενό της συνδέεται ουσιαστικά με το θεσμικό πλαίσιο που το Σύνταγμα εγκαθιδρύει.

Οι αρχές αυτές είναι οι εξής:

- α. Η δημοκρατική αρχή
- β. Η αντιπροσωπευτική αρχή
- γ. Η κοινοβουλευτική αρχή
- δ. Η αρχή της διάκρισης των λειτουργιών
- ε. Η αρχή του πολυκομματισμού
- στ. Η αρχή της «προεδρευομένης» Δημοκρατίας
- ζ. Η αρχή του κράτους δικαίου και του κοινωνικού κράτους

Ειδικότερα:

α. Η δημοκρατική αρχή

Δημοκρατία είναι το πολίτευμα στο οποίο κυρίαρχος είναι ο λαός : πηγή και φορέας της κρατικής εξουσίας – ανώτατο όργανο του κράτους που εκφράζει την υπέρτατη βούληση μέσα σε αυτό – είναι

ο λαός. Προϋποθέσεις για την ύπαρξη και την ουσιαστική λειτουργία της δημοκρατίας είναι η ελευθερία και η ισότητα.

Το Σύνταγμα 1975/1986/2001 διακηρύσσει τη δημοκρατική αρχή και την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Στο άρθρο 1 Σ, ειδικότερα, το οποίο ανήκει στο σκληρό πυρήνα του Συντάγματος και δεν υπόκειται σε αναθεώρηση, ορίζεται ότι το πολίτευμα της Ελλάδας είναι προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία, ότι θεμέλιο του πολιτεύματος είναι η λαϊκή κυριαρχία και ότι όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το Λαό, υπάρχουν υπέρ αυτού και του Έθνους και ασκούνται όπως ορίζει το Σύνταγμα. Το περιεχόμενο της δημοκρατικής αρχής, χωρίς να ισοδυναμεί με ταύτιση αρχόντων και αρχομένων, διασφαλίζει τη λαϊκή συμμετοχή στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας στη βάση της πλειοψηφικής αρχής, η οποία για να λειτουργεί αντιπροσωπευτικά πρέπει να στηρίζεται στην πολιτική ισότητα και ελευθερία των πολιτών. Περιορισμό στο περιεχόμενο της δημοκρατικής αρχής θέτουν τα δικαιώματα της μειοψηφίας του λαού, η οποία δε νοείται να συνθλίβεται υπό το κύρος της εκάστοτε πλειοψηφίας.

Η χρήση το όρου «Έθνος» από το Σύνταγμα παράλληλα με τον όρο «Λαός», στο άρθρο 1 το οποίο καθιερώνει τη δημοκρατική αρχή, δημιουργεί ερμηνευτικά προβλήματα τα οποία αίρονται εάν θεωρηθεί, λαμβάνοντας υπόψη και το ιστορικό, πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον μέσα στο οποίο διατυπώθηκε η διάταξη, ότι με τον όρο αυτό νοείται απλώς και ο εκτός της ελληνικής επικράτειας ελληνισμός.

Εκδηλώσεις της δημοκρατικής αρχής συναντώνται πολλές στο Σύνταγμα. Ενδεικτικά αναφέρονται οι εξής:

- η ανάδειξη της Βουλής με γενικές βουλευτικές εκλογές που διενεργούνται με άμεση, μυστική και καθολική ψηφοφορία
- το δημοψήφισμα (αρ. 44 Σ)
- η ελεύθερη ύπαρξη και λειτουργία των πολιτικών κομμάτων (αρ. 29 Σ)
- η κατοχύρωση συνταγματικών δικαιωμάτων (π.χ. ελευθερία γνώμης, τύπου, δικαίωμα του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι) που όχι μόνον πραγματώνουν τη λαϊκή συμμετοχή στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας αλλά και τη μορφοποιούν.

Βασικές εγγυήσεις τήρησης της εξεταζόμενης αρχής, θεωρούνται, μεταξύ άλλων, η διάκριση των λειτουργιών, ο αιρετός χαρακτήρας του αρχηγού του κράτους, η θέσπιση του δικαστικού ελέγχου του κύρους των εκλογών και το δημοψηφίσματος καθώς επίσης και η πρόβλεψη της υποχρέωσης των πολιτών να σέβονται το Σύνταγμα και τους, σύμφωνα με αυτό, νόμους. Η υποχρέωση αυτή μάλιστα φθάνει μέχρι του σημείου αναγνώρισης δικαιώματος και υποχρέωσης αντίστασης των Ελλήνων πολιτών σε κάθε προσπάθεια κατάλυσης του Συντάγματος (αρ. 120 Σ)

β. η Αντιπροσωπευτική αρχή

Η αντιπροσωπευτική αρχή καθορίζει τον τρόπο άσκησης της λαϊκής κυριαρχίας και, αντιπαραιθέμενη στην άμεση δημοκρατία, φέρει το εξής περιεχόμενο: ο λαός συμμετέχει στη διαχείριση της πολιτικής εξουσίας διαμέσου αντιπροσωπευτικού σώματος (Βουλή), το οποίο έχει αποφασιστικές αρμοδιότητες και αναδεικνύεται περιοδικά με εκλογή, το αποτέλεσμα της οποίας εμπεριέχει πολιτική εντολή.

Η αντιπροσωπευτική αρχή, η οποία θεωρείται συνυφασμένη με τη δημοκρατική και για το λόγο αυτό δεν υπόκειται σε αναθεώρηση, εκδηλώνεται και εξειδικεύεται, ειδικότερα, στις διατάξεις του Συντάγματος που διέπουν τη συγκρότηση της Βουλής, την εκλογή των βουλευτών και την άσκηση των καθηκόντων τους. Το πεδίο εφαρμογής της περιορίζεται από την εισδοχή, με βάση το Σύνταγμα, στοιχείων άμεσης δημοκρατίας στο σύστημα διαχείρισης της πολιτικής εξουσίας. Τέτοια στοιχεία, τα οποία νοθεύουν το αμιγές αντιπροσωπευτικό σύστημα συνυπάρχοντας με αυτό, είναι κυρίως η πρόβλεψη δυνατότητας διενέργειας δημοψηφισμάτων (αρ. 44 Σ) και η αναγωγή του πολιτικού κόμματος σε θεσμό του Συντάγματος (αρ. 29) και σε μέσο έκφρασης των πολιτικών επιλογών του λαού.

γ. Η κοινοβουλευτική αρχή

Το Σύνταγμα του 1975/1986/2001 εξαγγέλλει, στο άρθρο 1, όχι μόνο τον δημοκρατικό προεδρευόμενο χαρακτήρα του πολιτεύματος αλλά και τον κοινοβουλευτικό, ο οποίος θεμελιώνεται στην κοινοβουλευτική αρχή. Κοινοβουλευτική αρχή είναι ο κανόνας σύμφωνα με τον οποίο η Κυβέρνηση, που διορίζεται από τον αρχηγό κράτους και ασκεί εκτελεστική εξουσία, εξαρτάται από την εμπιστοσύνη της Βουλής.

Την κοινοβουλευτική αρχή υιοθετεί το Σύνταγμά μας, οργανώνοντας την ανάδειξη της Κυβέρνησης και ρυθμίζοντας την ψήφο εμπιστοσύνης και δυσπιστίας. Στο άρθρο 37, το οποίο ορίζει ότι ο Πρωθυπουργός διορίζεται ο αρχηγός του κόμματος που διαθέτει στη Βουλή την απόλυτη πλειοψηφία εδρών, κατοχυρώνεται η αρχή της «δεδηλωμένης», σύμφωνα με την οποία ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διορίζει Πρωθυπουργό εκείνον που έχει την εκφρασμένη, μέσω της πλειοψηφίας, εμπιστοσύνη της Βουλής.

Στο άρθρο 84 παρ. 1 προβλέπεται εξάλλου ότι η Κυβέρνηση οφείλει να έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής και στις παρ. 2 και 3 ρυθμίζεται η πρόταση δυσπιστίας, η άρση δηλ. της εμπιστοσύνης της Βουλής προς την Κυβέρνηση.

δ. Η αρχή της διάκρισης των λειτουργιών

Το Σύνταγμα 1975/1986/2001 περιλαμβάνει την πανηγυρική εξαγγελία της αρχής της διάκρισης των λειτουργιών. Σύμφωνα λοιπόν με τη διατύπωση του αρ. 26 η νομοθετική λειτουργία ασκείται

από τη Βουλή και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, η εκτελεστική λειτουργία ασκείται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και την Κυβέρνηση, η δικαστική λειτουργία ασκείται από τα δικαστήρια. Το άρθρο αυτό, μη υποκείμενο σε αναθεώρηση, κατά το Σύνταγμα, αποδίδει μία από τις θεμελιώδεις αρχές του.

Η αρχή της διάκρισης των λειτουργιών, της οποίας η ιστορική καταγωγή ανιχνεύεται ακόμη και στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, έχει θεωρητικό εκφραστή της τον γάλλο Montesquieu και στον ισχύον Σύνταγμα φέρει ένα χαρακτήρα περισσότερο συμβολικό και επικουρικό παρά ουσιαστικό. Παραπέμπει σε ένα ιστορικό και θεωρητικά διαμορφωμένο τύπο συγκρότησης της κρατικής λειτουργίας και αποτελεί κριτήριο ερμηνείας των διατάξεων που διέπουν τη νομοθετική, την εκτελεστική και τη δικαστική εξουσία. Στερείται απόλυτα ουσιαστικού ρόλου, διότι αφενός δεν διακρίνεται από τυπολογική καθαρότητα, στο μέτρο που το ίδιο το Σύνταγμα προβλέπει την κάμψη της αρχής με το φαινόμενο της διασταύρωσης των λειτουργιών, όπως π.χ. συμβαίνει με την άσκηση κανονιστικής (=νομοθετικής) αρμοδιότητας από τη διοίκηση, αφετέρου δεν μπορεί να συμπεριλάβει σημαντικές μορφές κρατικής δράσης, όπως π.χ. τις ρυθμιστικές αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας ή τη θέση και το ρόλο της αντιπολίτευσης

Η αναγωγή εντούτοις της εξεταζόμενης αρχής σε θεμελιώδη από το Σύνταγμα χαρακτηρίζει, καθορίζοντας τις μεταξύ των κρατικών οργάνων σχέσεις, την κοινοβουλευτική μορφή του πολιτεύματος, ενώ ταυτόχρονα αποτελεί το θεωρητικό υπόβαθρο άλλων συνταγματικών ρυθμίσεων, όπως π.χ., των εγγυήσεων της προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας των δικαστών.

ε. Η αρχή του πολυκομματισμού

Το ισχύον Σύνταγμα, για πρώτη φορά, περιλαμβάνει διάταξη για τα πολιτικά κόμματα. Πρόκειται για το άρθρο 29 το οποίο ορίζει ότι οι Έλληνες πολίτες, που έχουν εκλογικό δικαίωμα, μπορούν ελεύθερα να ιδρύουν και να συμμετέχουν σε πολιτικά κόμματα, των οποίων η εσωτερική οργάνωση και η δράση οφείλει να εξυπηρετεί την ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Το πολιτικό κόμμα είναι μία ιδιαίτερη μορφή ένωσης πολιτών, με διαρκή χαρακτήρα, που του αναγνωρίζεται ανάλογη ικανότητα δικαίου, όση του χρειάζεται για να επιτελέσει την αποστολή του, η οποία είναι η πολιτική έκφραση μερίδας των πολιτών και η συμμετοχή στη διαμόρφωση της πολιτικής βούλησης.

Η συνταγματική αναφορά στα πολιτικά κόμματα, καθώς επίσης και η θεμελίωση του συστήματος σχηματισμού της Κυβέρνησης και της λειτουργίας της Βουλής στο θεσμό του πολιτικού κόμματος, οδηγούν στη συναγωγή της αρχής του πολυκομματισμού και στο χαρακτηρισμό των κομμάτων ως πολιτικού θεσμού. Το περιεχόμενο της αρχής έγκειται στην ελεύθερη ίδρυση και δράση πολιτικών κομμάτων που ανταγωνίζονται ελεύθερα και ισότιμα μεταξύ τους, ως φορείς γνήσιας πολιτικής

έκφρασης του λαού. Με αυτό το περιεχόμενο η εξεταζόμενη αρχή πρέπει να θεωρηθεί ως θεμελιώδης του Συντάγματος και μη αναθεωρητέα.

στ. Η αρχή της «προεδρευομένης» Δημοκρατίας

Η αρχή της «προεδρευομένης» Δημοκρατίας θεμελιώνεται στο αρ. 1 Σ, το οποίο διακηρύσσει τον «προεδρευόμενο» χαρακτήρα του ελληνικού πολιτεύματος. Σημαίνει η αρχή αυτή τον αιρετό χαρακτήρα του ανώτατου άρχοντος και η πανηγυρική εξαγγελία της πρέπει να αποδοθεί στην πρόθεση του συντακτικού νομοθέτη, λαμβανομένων υπόψη και των ιστορικών δεδομένων της εποχής του, να αντιδιαστείλει το πολίτευμα που εγκαθίδρυσε το Σύνταγμα 1975 από τη Βασιλεία. Υποδηλώνει αφενός την επιλογή του ιδίου νομοθέτη οι δικαιοδοσίες του Προέδρου της Δημοκρατίας να μην αναιρούν την αποκλειστική εξάρτηση της Κυβέρνησης από τη Βουλή και αφετέρου την εκτελεστική και κυβερνητική πρωταρχικότητα της Κυβέρνησης. Διότι άλλως το πολίτευμα θα εμφάνιζε χαρακτηριστικά «προεδρικής» και όχι «προεδρευομένης» Δημοκρατίας. Με αυτήν την έννοια η εξεταζόμενη αρχή ανήκει και αυτή στις μη αναθεωρητέες.

ζ. Η αρχή του κράτους δικαίου και του κοινωνικού κράτους

Σύμφωνα με την άποψη που επικρατεί κράτος δικαίου είναι το κράτος εκείνο στο οποίο η κρατική εξουσία περιορίζεται με κανόνες δικαίου σε όλες τις εκφάνσεις και λειτουργίες της. Ούτε η αρχή του κράτους δικαίου ούτε η αρχή του κοινωνικού κράτους αναφέρονται ρητά στο Σύνταγμα ως θεμελιώδεις αρχές του. Υπάρχουν όμως σε αυτό διατάξεις που τις κατοχυρώνουν ουσιαστικά και προσδίδουν σε αυτές θεμελιώδη χαρακτήρα. Ειδικότερα:

- η κατοχύρωση ενός εκτενούς καταλόγου ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων (αρ. 4-25 Σ), με κορυφαίες την προστασία της αξίας του ανθρώπου (αρ. 2 παρ. 1 Σ) και την αρχή της ισότητας (αρ. 4 παρ. 1 Σ), στην προσωπική ελευθερία σε συνδυασμό με την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας του καθενός (αρ. 5 παρ. 1 Σ)
- η αρχή της διάκρισης των λειτουργιών (αρ. 26 Σ)
- ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων (αρ. 93 παρ.4 και 100 Σ)
- ο δικαστικός έλεγχος της νομιμότητας των διοικητικών πράξεων ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας και των τακτικών Διοικητικών Δικαστηρίων (αρ. 94 και 96 Σ)
- η μονιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων (αρ. 103 Σ)

Τα προαναφερόμενα είναι στοιχεία ικανά να θεμελιώσουν την αρχή του κράτους δικαίου και μάλιστα όχι μόνον στην τυπική εκδοχή του αλλά και στην ουσιαστική του διάσταση, η οποία συνίσταται στην προσπάθεια πραγματικά δίκαιης μεταχείρισης του πολίτη από την πολιτεία.

Η ουσιαστική εξάλλου αναγνώριση κοινωνικών δικαιωμάτων από το Σύνταγμα, η ανάπτυξη θέσεων του κράτους πρόνοιας, η προστασία ειδικών κατηγοριών του πληθυσμού και η ανάπτυξη

παρεμβατικών οικονομικών λειτουργιών από το κράτος επιτρέπουν να συναχθεί ότι θεμελιώδη αρχή του Συντάγματος αποτελεί και η αρχή του κοινωνικού κράτους, η οποία κατατείνει στον εμπλουτισμό της αρχής του κράτους δικαίου με στοιχεία κοινωνικής δικαιοσύνης, συνθέτοντας έτσι την αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου.

4. Οι πηγές του Συνταγματικού Δικαίου

4.1. Ορισμός

Πηγές του Συνταγματικού Δικαίου είναι οι νομικές μορφές με τις οποίες εκδηλώνονται κανόνες που υπάγονται στο ουσιαστικό Σύνταγμα, όπως αυτό προσδιορίστηκε παραπάνω. Στις πηγές επομένως εντάσσεται κατ' αρχήν το τυπικό Σύνταγμα και ακολουθούν υποδεέστεροι αυτού, από την άποψη της τυπικής ισχύος, κανόνες δικαίου, οι οποίοι συνθέτουν την ιεραρχικά δομημένη πυραμίδα πηγών του Συνταγματικού Δικαίου που έχει ως εξής:

- το τυπικό Συνταγματικό Δίκαιο
- το Διεθνές Δίκαιο
- το Δίκαιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
- ο νόμος
- ο κανονισμός της Βουλής
- οι κανονιστικές πράξεις της διοίκησης
- το συνταγματικό έθιμο
- η νομολογία

4.2. Το Σύνταγμα, τα Ψηφίσματα, οι Συντακτικές Πράξεις

Η βασικότερη πηγή του Συνταγματικού Δικαίου είναι το **Σύνταγμα**, ο γραπτός δηλ. κώδικας κανόνων με αυξημένη τυπική δύναμη, που καθορίζει τα όργανα του κράτους, τις αρμοδιότητες και τις μεταξύ τους σχέσεις, τη θέση του ανθρώπου, του πολίτη και των κοινωνικών ομάδων απέναντι στην κρατική εξουσία και τη σχέση της εσωτερικής προς τη διεθνή και την κοινοτική έννομη τάξη.

Η αυξημένη τυπική δύναμη του Συντάγματος συνάγεται και από μόνο το γεγονός ότι το άρθρο 110 Σ προβλέπει την απαγόρευση αναθεώρησης διατάξεών του ή την αναθεώρηση με τήρηση ειδικής διαδικασίας.

Τμήμα του συνταγματικού κειμένου αποτελούν και οι, ισοδύναμες προς αυτό, ερμηνευτικές δηλώσεις, οι οποίες είναι πράξεις του συντακτικού ή αναθεωρητικού νομοθέτη, με τις οποίες ερμηνεύονται αυθεντικά συνταγματικές διατάξεις.

Στο τυπικό Συνταγματικό Δίκαιο εντάσσονται, εκτός από το Σύνταγμα, και τα Ψηφίσματα και οι Συντακτικές Πράξεις.

Τα **Ψηφίσματα** είναι πράξεις συντακτικών συνελεύσεων και εκδίδονται σε συνταγματικά μεταβατικές περιόδους, όπως στην αποκατάσταση του δημοκρατικού πολιτεύματος το 1974, οπότε και εκδόθηκαν 12, για την κάλυψη απρόβλεπτων ρυθμιστικών αναγκών. Τα Ψηφίσματα έχουν αυξημένη τυπική δύναμη, ίση προς το Σύνταγμα, και χαρακτήρα ειδικό και προσωρινό.

Οι **Συντακτικές Πράξεις** είναι νομοθετήματα της εκτελεστικής εξουσίας, συνήθως του αρχηγού του κράτους και της κυβέρνησης, με αυξημένη τυπική δύναμη και περιεχόμενο συντακτικό ή αναθεωρητικό. Συνδέονται με περιόδους συνταγματικά και πολιτικά ανώμαλες, διότι με αυτές στερείται ο φυσικός φορέας της συντακτικής εξουσίας, ο λαός, την εξουσία αυτοπροσδιορισμού του. Ενδέχεται όμως να λειτουργήσουν και ως μέσα αποκατάστασης της συνταγματικής νομιμότητας, μετά από περιόδους ανωμαλίας, όπως συνέβη με τις Συντακτικές Πράξεις που εκδόθηκαν το 1974.

Η τυπική ισχύς των Συντακτικών Πράξεων και των Ψηφισμάτων είναι αυξημένη για όσο χρόνο διαρκεί η μεταβατική περίοδος προς την αποκατάσταση της συνταγματικής ομαλότητας. Μόλις αυτή επιτευχθεί οι Συντακτικές Πράξεις και τα Ψηφίσματα, αποβάλλουν την ισχύ τους, εκτός εάν διαφορετικά προβλέπεται από το Σύνταγμα, όπως συνέβη με το Σύνταγμα του 1975, το οποίο στο αρ. 111 αναγνώρισε ως ισχυρές, ακόμη και αντίθετες προς αυτό, Συντακτικές Πράξεις της πρώτης μεταδικτατορικής περιόδου.

4.3. Το Διεθνές Δίκαιο

Το άρθρο 28 αρ. 1 Σ ορίζει ότι οι γενικά παραδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου, καθώς και οι διεθνείς συμβάσεις από την επικύρωσή τους με νόμο και τη θέση τους σε ισχύ σύμφωνα με τους όρους καθεμίας, αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου και υπερισχύουν από κάθε άλλη αντίθετη διάταξη νόμου. Όπως γίνεται δεκτό, ως γενικώς παραδεδεγμένοι κανόνες διεθνούς δικαίου είναι κυρίως το διεθνές εθιμικό δίκαιο καθώς και οι γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου. Με βάση λοιπόν την προαναφερόμενη διάταξη οι κανόνες του διεθνούς δικαίου, κατά τα ανωτέρω, όχι μόνον αποτελούν πηγή του Συνταγματικού Δικαίου αλλά ακολουθώντας ιεραρχικά το τυπικό Σύνταγμα προηγούνται έναντι όλου του άλλου ουσιαστικού Συνταγματικού Δικαίου.

4.4. Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

(βλ. *Λίνα Παπαδοπούλου*, Βασικές Αρχές Δικαίου και Διοίκησης, Στοιχεία Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Τόμος Α1, ΕΑΠ)

4.5. Ο νόμος (είδη, παραγωγή, ισχύς, έλεγχος συνταγματικότητας)

α. Τα είδη του νόμου

Η βασική διάκριση του νόμου είναι στον ουσιαστικό και στον τυπικό. **Ουσιαστικός** νόμος είναι κάθε πράξη της πολιτείας που περιέχει κανόνες δικαίου, άσχετα από το όργανο που τη θέσπισε και τη διαδικασία μέσα από την οποία αυτή προήλθε. Δύο είναι τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν ένα νόμο ως ουσιαστικό: ο γενικός και ο αφηρημένος χαρακτήρας του.

Η γενικότητα του νόμου σημαίνει ότι θα πρέπει η ρύθμιση που θέτει ο νόμος να μην αναφέρεται σε έναν προσδιορισμένο από την αρχή αριθμό προσώπων. Ο αφηρημένος χαρακτήρας του νόμου σημαίνει ότι η ρύθμιση θα πρέπει να είναι διατυπωμένη έτσι ώστε να υπάγεται σε αυτή ομάδα περιπτώσεων με κοινά χαρακτηριστικά και όχι συγκεκριμένες περιπτώσεις.

Τυπικός νόμος, είναι κάθε πράξη της πολιτείας, άσχετα από το εάν περιέχει κανόνες δικαίου, που θεσπίζεται από τα νομοθετικά όργανα της πολιτείας (Βουλή και Πρόεδρο της Δημοκρατίας) σύμφωνα με τη συνταγματικά προβλεπόμενη διαδικασία νομοθετικής παραγωγής. Θεωρείται επομένως τυπικός νόμος κάθε πράξη που ψηφίζει η Βουλή και εκδίδει και δημοσιεύει ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας σύμφωνα με τη διαδικασία που προβλέπει το Σύνταγμα.

Ενδέχεται, λοιπόν με βάση την παραπάνω διάκριση, να υπάρχει τυπικός νόμος που να μην είναι ουσιαστικός, όπως π.χ. ο τυπικός νόμος που απαιτείται με βάση το αρ. 27 παρ. 2 Σ για τη χορήγηση άδειας εισόδου ή διέλευσης ξένης στρατιωτικής δύναμης από τη χώρα.

Εκτός από τις βασικές μορφές νόμου, τον ουσιαστικό και τον τυπικό, συναντώνται και ειδικές, οι οποίες είναι οι εξής: οι νόμοι-μέτρα, οι ατομικοί νόμοι, οι νόμοι «αυξημένης τυπικής ισχύος», οι «εφάπαξ» νόμοι, οι εκτελεστικοί νόμοι, οι οργανικοί νόμοι. Ειδικότερα:

Νόμοι-μέτρα είναι οι νόμοι που εκδίδονται για να ρυθμιστεί ένα επείγον κοινωνικό πρόβλημα. Πρόκειται δηλ. να νόμους των οποίων η έκδοση επιβάλλεται από την αιφνίδια διαφοροποίηση κοινωνικών οικονομικών και πολιτικών δεδομένων.

Ατομικοί νόμοι είναι εκείνοι που ρυθμίζουν μία ή περισσότερες περιπτώσεις, γνωστές και καθορισμένες από την αρχή, όπως π.χ. απονομή σύνταξη σε συγκεκριμένα πρόσωπα. Η προφανής αντίθεση των νόμων αυτών στην αρχή της ισότητας τους καθιστά συνταγματικά ανεπίτρεπτους, εκτός αν αφορούν, κατάδηλα εφαρμογή της αρχής της κοινωνικής αλληλεγγύης (άρθρο 25 παρ. 4Σ).

Οι «εφάπαξ» νόμοι είναι οι τυπικοί νόμοι που εκδίδονται μόνο μία φορά, μέσα σε τακτή προθεσμία από τη θέση σε ισχύ του Συντάγματος, με βάση διάταξή τους, όπως οι προηγούμενες.

Εκτελεστικοί νόμοι είναι εκείνοι που εκδίδονται συνήθως κατόπιν πρόβλεψης από το Σύνταγμα, διότι είναι αναγκαίοι για την εφαρμογή των συνταγματικών διατάξεων, π.χ. οι νόμοι που προβλέπεται να εκδοθούν για την άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων των αρ. 5-7 Σ. Η μη έκδοση πάντως των νόμων αυτών δεν εμποδίζει την εφαρμογή των συνταγματικών διατάξεων.

Οργανικοί ή οργανωτικοί νόμοι είναι εκείνοι οι εκτελεστικοί νόμοι που αναφέρονται στην οργάνωση και λειτουργία οργάνων και θεσμών που προβλέπει το Σύνταγμα. Η θέσπιση των νόμων

αυτών είναι υποχρεωτική, διότι άλλως δεν μπορούν να λειτουργήσουν τα όργανα και οι θεσμοί στους οποίους αναφέρονται. Η κατάργηση των νόμων αυτών είναι αντισυνταγματική χωρίς την ταυτόχρονη αντικατάστασή τους.

β. Η παραγωγή του νόμου

Οι νόμοι παράγονται με την άσκηση της νομοθετικής λειτουργίας, η οποία διακρίνεται στη συνήθη και στην εξαιρετική.

Συνήθης ή τακτική νομοθετική λειτουργία είναι η διαδικασία θέσπισης κανόνων δικαίου από τη Βουλή με τη μορφή τυπικών νόμων.

Η διαδικασία αρχίζει με τη νομοθετική πρωτοβουλία, την υποβολή δηλ. στη Βουλή σχεδίων ή προτάσεων νόμων. Δικαίωμα να προτείνουν νόμους έχουν, κατά το Σύνταγμα, η Βουλή και η Κυβέρνηση. Όταν η νομοθετική πρωτοβουλία εκδηλώνεται από τη Βουλή ονομάζεται πρόταση νόμου, ενώ όταν την πρωτοβουλία αναλαμβάνει η Κυβέρνηση ονομάζεται σχέδιο νόμου. Στην πράξη πάντως η νομοθετική πρωτοβουλία ασκείται από την Κυβέρνηση και ειδικότερα από τον αρμόδιο ή συναρμόδιους, κάθε φορά, Υπουργούς, οι οποίοι δύνανται να υποβάλλουν σχέδια νόμων κατ' αρχήν ελεύθερα, εκτός εάν προβλέπεται κάποιος περιορισμός από το Σύνταγμα.

Η πρόταση ή το σχέδιο νόμου πρέπει να συνοδεύεται από αιτιολογική έκθεση, στην οποία εκτίθενται οι λόγοι και οι στόχοι της προτεινόμενης νομοθετικής ρύθμισης, καθώς επίσης και από έκθεση του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους, στην οποία καθορίζεται η προκαλούμενη δαπάνη. Υπάρχει η δυνατότητα η προτεινόμενη ρύθμιση να υποβληθεί για νομοτεχνική επεξεργασία στην Κεντρική Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή για γνωμοδότηση στην Επιστημονική Υπηρεσία της Βουλής.

Μετά την κατάθεση στη Βουλή η πρόταση ή το σχέδιο νόμου παραπέμπεται για επεξεργασία στην αρμόδια κοινοβουλευτική επιτροπή. Ακολουθεί η συζήτηση στην Ολομέλεια ή Τμήμα της Βουλής και η ψηφοφορία, η οποία ρυθμίζεται λεπτομερειακά από τον κανονισμό της Βουλής.

Μετά την ψήφιση το σύνολο του σχεδίου ή της πρότασης νόμου ο Πρόεδρος της Βουλής στέλνει το κείμενο που εγκρίθηκε στον αρμόδιο Υπουργό και αυτός φροντίζει στην συνέχεια για την υποβολή του στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας προς έκδοση και δημοσίευση στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δικαιούται να αναπέμψει στη Βουλή ψηφισμένο από αυτήν σχέδιο ή πρόταση νόμου για λόγους που σχετίζονται, κατά την ορθότερη άποψη, με την τυπική αντισυνταγματικότητα του νόμου, την μη ψήφισή του δηλ. με τη διαδικασία που προβλέπει το Σύνταγμα. Μετά την αναπομπή το σχέδιο ή η πρόταση νόμου, προκειμένου να εκδοθεί, πρέπει να επιψηφισθεί από την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών. Μετά από αυτό, ο

Πρόεδρος είναι υποχρεωμένος να εκδώσει και να δημοσιεύσει τον ψηφισμένο νόμο μέσα δέκα ημέρες από την επιψήφισή του αυτή.

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας με την έκδοση βεβαιώνει ότι ο νόμος ψηφίσθηκε από τη Βουλή κατά τη συνταγματικά προβλεπόμενη διαδικασία και πιστοποιεί τη γνησιότητα του κειμένου που φέρει την υπογραφή του και την προσυπογραφή του αρμόδιου Υπουργού, καθώς επίσης και τη μεγάλη του Κράτους σφραγίδα, που θέτει και υπογράφει, ως σφραγιδοφύλακας, ο Υπουργός Δικαιοσύνης. Μετά την έκδοση διατάσσεται η δημοσίευση του νόμου στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Με τη δημοσίευση στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (Φ.Ε.Κ.) ο νόμος αποκτά υπόσταση και φέρει τα στοιχεία της εξωτερικής τυπικής συνταγματικότητας.

Εκτός από τη συνήθη νομοθετική λειτουργία υπάρχει και η **εξαιρετική**, η οποία εκδηλώνεται στις περιπτώσεις που έκτακτες και επείγουσες ανάγκες το επιβάλλουν. Πρόκειται για τη δυνατότητα έκδοσης από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας Πράξεων Νομοθετικού Περιεχομένου ύστερα από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου. Η δυνατότητα αυτή εξετάζεται παρακάτω, στο πλαίσιο της κανονιστικής δράσης της διοίκησης. Η δράση αυτή στο σύνολο της πρέπει να θεωρηθεί ως μία παρεκκλίνουσα, από τη συνήθη, νομοθετική λειτουργία.

γ. Η χρονική ισχύς του νόμου

Κρίσιμο, εξάλλου, είναι το ζήτημα της χρονικής ισχύος των νόμων. Η αρχή που διατρέχει ολόκληρη την έννομη τάξη, εκφραζόμενη και σε ρητές διατάξεις, είναι ότι ο νόμος πρέπει να ρυθμίζει καταστάσεις του παρόντος ή του μέλλοντος. Η τυπική ισχύς του νόμου, η ένταξή του δηλ. στην έννομη τάξη, αρχίζει από τη δημοσίευσή του στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Σύμφωνα με το νόμο που ρυθμίζει τα σχετικά με την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως και την ύλη της, καθιερώνεται νόμιμο τεκμήριο κυκλοφορίας του Φύλλου Εφημερίδας της Κυβερνήσεως την ημερομηνία που αυτό φέρει χωρίς να απαιτείται και η πραγματική κυκλοφορία του. Το τεκμήριο αυτό κατά τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας δεν ισχύει όταν η ημερομηνία δημοσίευσης βρίσκεται στην αφετηρία της προθεσμίας για την άσκηση αιτήσεως ακυρώσεως ή προσφυγής κατά διοικητικής πράξης που φέρεται να έχει δημοσιευθεί. Για τον υπολογισμό αυτής της προθεσμίας λαμβάνεται υπόψη η ημέρα της πραγματικής και όχι της τεκμαιρόμενης κυκλοφορίας του Φύλλου Εφημερίδας της Κυβερνήσεως.

Αναδρομική, πάντως ισχύς στο νόμο, με την έννοια μεταβολών σε καταστάσεις που ανάγονται στο χρόνο πριν από τη θέσπισή του, δύναται να δοθεί, μόνο εφόσον αυτή δεν απαγορεύεται ρητά από το Σύνταγμα, το οποίο δεν επιτρέπει την αναδρομικότητα ουσιαστικών ποινικών, φορολογικών και ψευδοερμηνευτικών νόμων, εκείνων δηλ. που δήθεν ερμηνεύοντας το νόμο τον καθιστούν αναδρομικό. Επίσης με την αναδρομικότητα η οποία επιβάλλεται πάντως να δικαιολογείται από λόγους δημοσίου συμφέροντος και κοινωνικής δικαιοσύνης, δεν πρέπει να θίγονται συνταγματικά

κεκτημένα δικαιώματα πολιτών, όπως εκείνα που βασίζονται στην αρχή της ισότητας, της αναλογικότητας, της προστασίας της ιδιοκτησίας.

Η ισχύς του νόμου παύει με την κατάργησή του, η οποία μπορεί να είναι είτε ρητή είτε σιωπηρή και επέρχεται με την έκδοση νεότερου ή ειδικότερου νόμου.

δ. Η αντισυνταγματικότητα του νόμου

Εκτέθηκε ήδη ότι το βασικό χαρακτηριστικό του Συντάγματος είναι η αυξημένη τυπική ισχύς του, η νομική δηλ. υπεροχή του απέναντι σε όλους τους άλλους κανόνες δικαίου. Στην υπεροχή αυτή θεμελιώνεται και η έννοια της αντισυνταγματικότητας, η οποία έχει το νόημα αφενός μεν της τήρησης των δικαστικών κανόνων που θέτει το Σύνταγμα για την παραγωγή κανόνων δικαίου, αφετέρου δε της μη αντίθεσης του περιεχομένου των κανόνων αυτών προς το Σύνταγμα.

Ο έλεγχος της αντισυνταγματικότητας των νόμων συνδέεται άμεσα με την έννοια του κράτους δικαίου, διότι διασφαλίζει την υπαγωγή της κρατικής εξουσίας σε νομικούς φραγμούς, οι οποίοι τίθενται από το Σύνταγμα.

Αφορά ο έλεγχος αντισυνταγματικότητας, κυρίως τους τυπικούς νόμους, διότι η συνταγματικότητα των κανονιστικών πράξεων της διοίκησης ελέγχεται στο πλαίσιο τήρησης, από αυτήν, της αρχής της νομιμότητας.

Η αντισυνταγματικότητα του νόμου διακρίνεται στην τυπική και στην ουσιαστική.

Η τυπική αντισυνταγματικότητα ελέγχεται με κριτήριο την τήρηση των διαδικαστικών διατάξεων που περιέχονται στο Σύνταγμα και αφορούν τη θέσπιση υποδεέστερων του Συντάγματος κανόνων δικαίου. Η εν λόγω αντισυνταγματικότητα διακρίνεται περαιτέρω στην εσωτερική και την εξωτερική. Η εσωτερική τυπική αντισυνταγματικότητα αναφέρεται στην τήρηση των συνταγματικών κανόνων που διέπουν την κοινοβουλευτική διαδικασία κατάθεσης, επεξεργασίας, συζήτησης και ψήφισης νόμων. Εντοπίζεται η αντισυνταγματικότητα αυτή στις εσωτερικές διαδικασίες της Βουλής στην οποία ανήκει και ο έλεγχος τήρησής της. Η εξωτερική τυπική αντισυνταγματικότητα αναφέρεται στην υπόσταση του νόμου, την έκδοσή του δηλ. και τη δημοσίευση του στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Η τήρηση της διαδικασίας αυτής ελέγχεται από τα δικαστήρια.

Η ουσιαστική αντισυνταγματικότητα αναφέρεται στο περιεχόμενο των νομοθετικών διατάξεων, το οποίο δεν πρέπει να είναι αντίθετο προς τις ουσιαστικές διατάξεις του Συντάγματος. Εάν αυτό συμβαίνει, τότε αυτές χαρακτηρίζονται αντισυνταγματικές.

Ο έλεγχος της αντισυνταγματικότητας των νόμων μπορεί να γίνει σε δύο φάσεις. Είτε πριν από τη δημοσίευση και τη θέση ισχύ του νόμου (προληπτικός έλεγχος) είτε μετά τη θέση σε ισχύ του νόμου (κατασταλτικός έλεγχος).

Ο προληπτικός έλεγχος της αντισυνταγματικότητας ασκείται είτε από τη Βουλή (κοινοβουλευτικός έλεγχος) είτε από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας στο πλαίσιο άσκησης του δικαιώματός του για αναπομπή νόμου στη Βουλή

Ο προληπτικός έλεγχος της αντισυνταγματικότητας, που ασκείται από τη Βουλή, αναφέρεται τόσο στην εσωτερική τυπική αντισυνταγματικότητα των νόμων όσο και στην ουσιαστική. Η άσκηση του οργανώνεται, από τον Κανονισμό της Βουλής.

Ο κατασταλτικός έλεγχος της αντισυνταγματικότητας γίνεται από το δικαστήριο. Η μορφή αυτή ελέγχου θεωρήθηκε αυτονόητη από τα ελληνικά δικαστήρια ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Θεμελιώνεται, γενικότερα, στην αυξημένη τυπική ισχύ του Συντάγματος και στην υποχρέωση του δικαστή για άμεση εφαρμογή του Συντάγματος και, ειδικότερα, στη διάταξη του Συντάγματος που προβλέπει ότι τα δικαστήρια υποχρεώνονται να μην εφαρμόζουν νόμο αντίθετο προς το Σύνταγμα (αρ.93 παρ. 4Σ). Το Σύνταγμα, επίσης, προβλέπει την ίδρυση του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου (ΑΕΔ), το οποίο αποφαινεται για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα τυπικού νόμου, εάν εκδόθηκαν αντίθετες αποφάσεις ανωτάτων δικαστηρίων. Επιλέγεται δηλ. από το Σύνταγμα το σύστημα του διάχυτου ελέγχου της αντισυνταγματικότητας των νόμων, όπως αυτός προσδιορίζεται αμέσως παρακάτω, και όχι το συγκεντρωτικό, το οποίο κυριαρχεί στην ηπειρωτική Ευρώπη και βασίζεται στην ύπαρξη ειδικού Συνταγματικού Δικαστηρίου.

Τα χαρακτηριστικά το κατασταλτικού ελέγχου της αντισυνταγματικότητας, όπως αυτός καθορίζεται από το Σύνταγμα, έχουν ως εξής:

- ο έλεγχος είναι διάχυτος: δηλ. αρμόδια για την άσκηση του είναι όλα τα δικαστήρια, όλων των βαθμών και κλάδων
- ο έλεγχος είναι παρεμπόδιων: δηλ. η αντισυνταγματικότητα δεν ελέγχεται στο πλαίσιο μιας ειδικής δίκης, αλλά τίθεται παρεμπιπτόντως στο πλαίσιο μιας οποιασδήποτε δίκης, ανοιχτής σε οποιοδήποτε δικαστήριο
- ο έλεγχος είναι συγκεκριμένος: δηλ. το δικαστήριο ελέγχει την αντισυνταγματικότητα μόνον των κρίσιμων, για την κρινόμενη υπόθεση, διατάξεων και όχι ολόκληρου του νόμου.

Αποτέλεσμα των τριών αυτών χαρακτηριστικών του ελέγχου είναι ότι έννομη συνέπεια του ελέγχου είναι ο απλός παραμερισμός της αντισυνταγματικής διάταξης, η μη εφαρμογή της δηλ. στη συγκεκριμένη υπόθεση, ενώ κατά τα λοιπά η διάταξη εξακολουθεί να ισχύει.

Το δικαστήριο, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο ή οποιοδήποτε άλλο, ελέγχει, σε κάθε περίπτωση, μόνον την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα του νόμου, την συμφωνία δηλ. του περιεχομένου του με τις συνταγματικές διατάξεις.

Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι το ενδεχόμενο υπαγωγής ενός νόμου σε έλεγχο αντισυνταγματικότητας από το δικαστήριο διόλου δεν καταργεί το τεκμήριο συνταγματικότητας που αυτός απολαμβάνει και το οποίο σημαίνει ότι:

- ο νόμος ισχύει και εφαρμόζεται, χωρίς να απαιτείται προληπτική δικαστική διάγνωση της συνταγματικότητάς του
- διάταξη νόμου, που θα κριθεί αντισυνταγματική από ένα δικαστήριο, δεν εφαρμόζεται στην κρινόμενη μόνον υπόθεση παραμένοντας κατά τα λοιπά, σε πλήρη ισχύ.

4.6. Ο κανονισμός της Βουλής

Ο κανονισμός της Βουλής είναι εκείνο το νομοθετικό κείμενο που ρυθμίζει τη λειτουργία της Βουλής . Ειδικότερα, το Σύνταγμα προβλέπει ότι η Βουλή, στο πλαίσιο της αυτονομίας της, είναι αποκλειστικά αρμόδια να ρυθμίζει τα ζητήματα της εσωτερικής της λειτουργίας. Αυτή η αποκλειστικότητα σημαίνει αφενός ότι κανένα άλλο πολιτειακό όργανο δε δικαιούται να επέμβει ρυθμιστικά στα ζητήματα της εσωτερικής λειτουργίας της Βουλής και αφετέρου ότι ο κανονισμός της Βουλής μπορεί να αφορά μόνον ζητήματα της εσωτερικής λειτουργίας της.

Από πλευράς τυπικής δύναμης ο κανονισμός της Βουλής είναι υποδεέστερος του Συντάγματος και υπέρτερος των υπολοίπων πηγών δικαίου, αν και φαίνεται βάσιμη η σκέψη ότι δεν έχει νόημα η ιεραρχική κατάταξη του κανονισμού στην πυραμίδα των πηγών δικαίου, διότι, λόγω του ρυθμιστικού του αντικειμένου, αυτός διαφοροποιείται από τις υπόλοιπες και δεν τίθεται ζήτημα σύγκρουσής του με αυτές.

4.7. Οι κανονιστικές πράξεις της διοίκησης

Κανονιστικές πράξεις της διοίκησης είναι οι πράξεις της εκτελεστικής λειτουργίας, οι οποίες ρυθμίζουν ένα ζήτημα με τρόπο γενικό και αφηρημένο. Θέτει δηλ. με τις κανονιστικές πράξεις η διοίκηση ουσιαστικούς κανόνες δικαίου κατά παρέκκλιση, επιτρεπτή πάντως αφού ρυθμίζεται συνταγματικά, από την αρχή της διάκρισης των λειτουργιών. Οι κανονιστικές διοικητικές πράξεις συνιστούν ουσιαστικούς νόμους που έχουν, όμως, τυπική ισχύ υποδεέστερη σε σχέση με τους τυπικούς νόμους.

Ο ρόλος που ανατίθεται στις εξεταζόμενες πράξεις είναι διττός: λειτουργούν είτε εκτελεστικά, εξειδικεύοντας και υλοποιώντας νόμους, είτε αυτόνομα, θεσπίζοντας νέους κανόνες δικαίου.

Οι μορφές που ενδέχεται να λάβει η κανονιστική δραστηριότητα της διοίκησης είναι οι εξής:

- *αυτοτελή κανονιστικά διατάγματα* είναι εκείνα που εκδίδει ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, κατά το αρ. 43 παρ. 1 Σ, στο μέτρο που είναι, πραγματικά, αναγκαία για την εκτέλεση των νόμων. Τα διατάγματα αυτά δεν μπορούν ούτε να αναστείλουν την εφαρμογή των νόμων ούτε να εξαιρέσουν κανένα από την εφαρμογή τους.
- *διατάγματα ειδικής νομοθετικής εξουσιοδότησης* είναι εκείνα τα οποία εκδίδει ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, κατά το αρ. 43 παρ.2^α Σ, κατόπιν πρότασης του αρμόδιου Υπουργού και με βάση

ειδική και συγκεκριμένη νομοθετική εξουσιοδότηση, εντός των ορίων της όποιας οφείλει να κινηθεί.

- *διατάγματα γενικής νομοθετικής εξουσιοδότησης* τα οποία προβλέπονται από το αρ. 43 παρ. 4 Σ. Σύμφωνα με αυτό, με νόμους που ψηφίζονται από την ολομέλεια της Βουλής, πρόκειται για τους νόμους «πλαίσια», μπορεί να παρέχεται εξουσιοδότηση έκδοσης κανονιστικών διαταγμάτων για τη ρύθμιση θεμάτων που καθορίζονται σε αυτούς σε γενικό πλαίσιο. Οι νόμοι αυτοί χαράσσουν τις γενικές αρχές και τις κατευθύνσεις της ρύθμισης που πρέπει να ακολουθηθεί και ακόμη θέτουν χρονικά όρια στη χρήση της εξουσιοδότησης.

- *κανονιστικές πράξεις*, που εκδίδονται από άλλα όργανα της εκτελεστικής λειτουργίας, πλην του Προέδρου της Δημοκρατίας. Οι πράξεις αυτές μπορεί να εκδίδονται από το Υπουργικό Συμβούλιο, από τον Υπουργό, κ.ο.κ., λαμβάνοντας και το ανάλογο όνομα (Πράξη του Υπουργικού Συμβουλίου, Υπουργική απόφαση). Προϋποθέτουν ύπαρξη ειδικής και συγκεκριμένης νομοθετικής εξουσιοδότησης και είναι δυνατόν να αφορούν ειδικότερα θέματα ή θέματα με τοπικό ενδιαφέρον ή με χαρακτήρα τεχνικό ή λεπτομερειακό.

- *πράξεις νομοθετικού περιεχομένου* που προβλέπονται από τα αρ. 44 παρ. 1 Σ και 48 παρ. 5. Σύμφωνα με αυτά, σε περιπτώσεις εξαιρετικά επείγουσας και απρόβλεπτης ανάγκης ή ακόμη και για την αποκατάσταση της λειτουργίας συνταγματικών θεσμών σε περιόδους αναταραχής, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί, ύστερα από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου, να εκδίδει πράξεις νομοθετικού περιεχομένου. Οι πράξεις αυτές πρέπει να υποβληθούν στη Βουλή για κύρωση, μέσα σε αποκλειστική προθεσμία σαράντα ημέρες από τη σύγκλησή της σε σύνοδο. Η προθεσμία αυτή μειώνεται σε δεκαπέντε ημέρες για τις πράξεις νομοθετικού περιεχομένου που εκδίδονται αφού έχει προηγηθεί η κήρυξη της χώρας σε κατάσταση πολιορκίας. Εάν δεν υποβληθούν στη Βουλή οι ανωτέρω πράξεις για κύρωση μέσα στις αποκλειστικές προθεσμίες ή εάν δεν εγκριθούν από αυτήν μέσα σε τρεις μήνες από την υποβολή τους – στην περίπτωση της κατάστασης πολιορκίας σε δεκαπέντε ημέρες – τότε παύουν να ισχύουν, μόνον όμως για το μέλλον.

4.8. Το συνταγματικό έθιμο

Έθιμο, γενικότερα στο δίκαιο, θεωρείται ο άγραφος κανόνας δικαίου ο οποίος δημιουργείται από συγκεκριμένη και ομοιόμορφη άσκηση σε συνείδηση του υποχρεωτικού του χαρακτήρα.

Ο αυστηρός χαρακτήρας του ελληνικού Συντάγματος εμποδίζει την αναγνώριση του συνταγματικού εθίμου ως πηγής του συνταγματικού δικαίου, όταν το έθιμο τείνει να καταργήσει ή να τροποποιήσει συνταγματικές διατάξεις. Όταν όμως το συνταγματικό έθιμο λειτουργεί συμπληρωματικά προς αυτές, τότε μπορεί να θεωρηθεί πηγή του συνταγματικού δικαίου, υπό τις εξής ειδικότερες προϋποθέσεις:

- πρέπει το έθιμο να βασίζεται σε μακροχρόνια και ομοιόμορφη πρακτική, η οποία ασκείται με συνείδηση δικαίου από όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη
- το έθιμο πρέπει να βρίσκεται σε πλήρη αρμονία με το γραπτό Σύνταγμα
- πρέπει το έθιμο να αφορά ουσιαστικό συνταγματικό κενό, το οποίο να μην καλύπτεται ούτε ερμηνευτικά.

Σύμφωνα με την κρατούσα άποψη, το συμπληρωματικό συνταγματικό έθιμο, όταν αναγνωριστεί ως πηγή του συνταγματικού δικαίου, είναι υποδεέστερο, από πλευράς τυπικής δυνάμεως, τόσο από τις διατάξεις του Συντάγματος όσο από τον τυπικό νόμο.

Το συνταγματικό έθιμο, τέλος, πρέπει να διακριθεί από την πολιτική πρακτική ή συνθήκες του πολιτεύματος, οι οποίες είναι μη νομικοί κανόνες που ρυθμίζουν τον τρόπο με τον οποίο εφαρμόζονται νομικοί συνταγματικοί κανόνες. Δημιουργούνται αυτές είτε με μακρά και ομοιόμορφη συμπεριφορά, χωρίς όμως αυτή να συνοδεύεται από συνείδηση εφαρμογής κανόνα δικαίου, είτε με γραπτή ή άγραφη συμφωνία, μεταξύ των εμπλεκομένων σε μία πολιτειακή πρακτική, για τον τρόπο άσκησης της. Στα πλαίσια του ελληνικού Συντάγματος, λόγω του αυστηρού του χαρακτήρα, οι συνθήκες του πολιτεύματος δεν αποτελούν πηγή δικαίου.

4.9. Η νομολογία

Οι θεμελιώδεις αρχές του Συντάγματος, ιδίως η αρχή της διάκρισης των λειτουργιών και η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι η νομολογία των δικαστηρίων δεν αποτελεί πηγή του συνταγματικού δικαίου.

Εξαιρέση από τον κανόνα αυτό θεσπίζεται από το ίδιο το Σύνταγμα, το οποίο προβλέπει στο αρ. 100 ότι διάταξη νόμου, που κηρύσσεται αντισυνταγματική από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, είναι ανίσχυρη από τη δημοσίευση της σχετικής απόφασης ή από το χρόνο που ορίζεται σε αυτήν. Οι δικαστικές αποφάσεις αυτού του είδους αποτελούν, επομένως, πηγή του συνταγματικού δικαίου.

5. Το Πολίτευμα

5.1. Έννοια και μορφές του πολιτεύματος

Ο όρος «πολίτευμα» περιβάλλεται, στο πλαίσιο της συνταγματικής θεωρίας, από μία εννοιολογική ασάφεια, η οποία επιτείνεται από τη χρησιμοποίηση, παράλληλα με αυτό και των όρων «κυβερνητικό σύστημα» και «πολιτικό σύστημα». Πολίτευμα, πάντως, γενικότερα σημαίνει τον τρόπο με τον οποίο συγκροτείται και ασκείται η κρατική εξουσία, ως σύστημα διακυβέρνησης.

Τα πολιτεύματα διακρίνονται αφενός στα πολιτεύματα των ενιαίων κρατών και αφετέρου στις μορφές ενώσεων πολιτειών. Πολίτευμα ενιαίου κράτους είναι εκείνο που βασίζεται σε μία ενιαία εξουσία, με πηγή της έναν ενιαίο λαό που ζει σε μία ενιαία χώρα, όπως π.χ. το πολίτευμα της

Ελλάδος. Ενδέχεται όμως η ιστορική, οικονομική, εθνική και γεωγραφική συγγένεια λαών και ανεξάρτητων πολιτειών, να οδηγήσει στην πολιτειακή τους ένωση υπό έναν κοινό φορέα εξουσίας, την ομοσπονδιακή εξουσία, στο πλαίσιο όμως του οποίου η αυτόνομη πολιτειακή υπόσταση των μελών της ομοσπονδίας διατηρείται. Παράδειγμα τέτοιας ένωσης αποτελεί η Γερμανία.

Οι ειδικότερες μορφές του πολιτεύματος καθορίζονται από την απάντηση στο ερώτημα της πηγής της κρατικής εξουσίας. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, τα πολιτεύματα διακρίνονται στα μοναρχικά ολιγαρχικά και δημοκρατικά, ανάλογα από το αν το όργανο που είναι ο φορέας της εξουσίας είναι μονοπρόσωπο, ολιγοπρόσωπο ή πολυπρόσωπο αντίστοιχα αλλά και σύμφωνα με τον τρόπο που αναδεικνύονται τα όργανα. Στη σύγχρονη εποχή η βασική διάκριση των πολιτευμάτων είναι στα μοναρχικά και στα δημοκρατικά.

Μοναρχία, ειδικότερα, είναι το πολίτευμα, όπου ανώτατο όργανο είναι ένα φυσικό πρόσωπο, ο μονάρχης ή ο βασιλέας. Η μοναρχία, κατά κανόνα, είναι κληρονομική και οι μορφές της έχουν ως εξής: *απόλυτη μοναρχία* είναι η μορφή του πολιτεύματος, στο οποίο η εξουσία του μονάρχη δεν δεσμεύεται από κανόνες δικαίου, εκτός από εκείνους που θέτει ο ίδιος, ως κυρίαρχο όργανο της πολιτείας. *Περιορισμένη ή συνταγματική μοναρχία* είναι το πολίτευμα όπου η εξουσία του μονάρχη περιορίζεται από κανόνες δικαίου, με βάση ένα Σύνταγμα το οποίο δεν μπορεί μόνος του να καταργήσει ή να μεταβάλλει. *Κοινοβουλευτική μοναρχία* είναι μία ιδιαίτερη μορφή της περιορισμένης μοναρχίας, η οποία διαφέρει από αυτήν, κατά το ότι οι υπουργοί και μεν διορίζονται από το μονάρχη, χρειάζονται όμως για τη διατήρηση του αξιώματός τους την εμπιστοσύνη της Βουλής.

Δημοκρατία, είναι το πολίτευμα στο οποίο πηγή εξουσίας και ανώτατο όργανο είναι ο λαός, ως το σύνολο των ανθρώπων που έχουν την ιθαγένεια της συγκεκριμένης πολιτείας. Με βάση την έκταση αρμοδιότητας του λαού η δημοκρατία διακρίνεται σε απόλυτη και περιορισμένη. *Απόλυτη δημοκρατία* είναι εκείνη στην οποία ο λαός, κατά την έμμεση ή άμεση άσκηση της εξουσίας, δεν υπόκειται σε νομικούς περιορισμούς και δύναται να προβαίνει σε συνολική αναθεώρηση του Συντάγματος. *Περιορισμένη δημοκρατία* είναι εκείνη στην οποία ο λαός, αυτοπεριοριζόμενος, ψηφίζει Σύνταγμα στην αναθεώρηση του οποίου θέτει όρια.

Σημαντική επίσης είναι η διάκριση της δημοκρατίας σε άμεση και έμμεση ή αντιπροσωπευτική. *Άμεση δημοκρατία* είναι η δημοκρατία στην οποία ο λαός είναι το όργανο της πολιτείας που ασκεί π.χ. σε λαϊκές συνελεύσεις, το ίδιο στην εξουσία. Προφανές είναι ότι στη σημερινή εποχή η άμεση δημοκρατία δεν μπορεί να λειτουργήσει, στοιχεία της όμως, όπως π.χ. το δημοψήφισμα, συναντώνται στο πλαίσιο άλλων μορφών δημοκρατίας. *Αντιπροσωπευτική δημοκρατία* είναι η δημοκρατία στην οποία πηγή εξουσίας είναι ο λαός, ο οποίος όμως ασκεί την εξουσία αυτή δια των αντιπροσώπου του. Η σχέση της αντιπροσωπείας βασίζεται στην αρχή της ελεύθερης εντολής, η οποία αποδεσμεύει τον αντιπρόσωπο από την συγκεκριμένη θέση των εντολών του.

Βασικές μορφές της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας είναι η προεδρευόμενη κοινοβουλευτικά δημοκρατία και η προεδρική δημοκρατία.

Προεδρική δημοκρατία είναι το πολίτευμα με ανεξάρτητη από το κοινοβούλιο εκτελεστική λειτουργία και με αιρετό αρχηγό κράτους. Στον αρχηγό του κράτους (Πρόεδρο της Δημοκρατίας) συγκεντρώνονται όχι μόνον ουσιαστικά αλλά και τυπικά οι αρμοδιότητες τόσο του αρχηγού του κράτους όσο και του Προέδρου της κυβέρνησης. Αυτό σημαίνει ότι οι υπουργοί δεν εξαρτώνται από την εμπιστοσύνη της Βουλής, αλλά από εκείνη του αρχηγού του κράτους. Αυτός διορίζει και παύει τους υπουργούς, οι οποίοι είναι πολιτικά υπεύθυνοι μόνον απέναντί του. Σε αυτήν τη μορφή δημοκρατίας, κλασική περίπτωση της οποίας είναι το πολίτευμα των ΗΠΑ, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ο οποίος εκλέγεται άμεσα από το λαό, είναι εξοπλισμένος με ευρύτατες αρμοδιότητες και διευθύνοντας την κυβερνητική πολιτική, καθίσταται το κεντρικό όργανο της εκτελεστικής λειτουργίας.

Παρέκκλιση από την προαναφερόμενη μορφή πολιτεύματος είναι ο *προεδρισμός*, στον οποίο πίσω από το συνταγματικό τύπο του προεδρικού συστήματος υποκρύπτεται η συγκέντρωση κάθε είδους εξουσίας σε ένα πρόσωπο.

Προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία είναι το πολίτευμα στο οποίο το κεντρικό όργανο της εκτελεστικής λειτουργίας είναι η Κυβέρνηση, η οποία εξαρτάται μόνον από την εμπιστοσύνη της Βουλής. Ο αρχηγός του κράτους, ο οποίος συνήθως εκλέγεται έμμεσα από τη Βουλή ή από ειδικό σώμα εκλεκτόρων, δεν έχει ουσιαστικές πολιτικές αρμοδιότητες. Έχει ρυθμιστικό και συμβολικό ρόλο. Είναι πολιτικά ανεύθυνος και οι πράξεις του δεν ισχύουν χωρίς την προσυπογραφή του Υπουργικού Συμβουλίου ή του Πρωθυπουργού ή του αρμόδιου υπουργού.

Παραλλαγή του προηγούμενου πολιτεύματος είναι το *ημιπροεδρικό* στο οποίο υπάρχει Πρόεδρος Δημοκρατίας, συνήθως άμεσα εκλεγμένος, με ουσιαστικές αρμοδιότητες, υπάρχει όμως και κυβέρνηση που εξαρτάται από την εμπιστοσύνη της Βουλής, όπως π.χ. ισχύει στη Γαλλία.

Μορφή της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας αποτελεί και το πολίτευμα της *κυβερνώσας βολής*. Η εκτελεστική λειτουργία εξαρτάται εδώ απολύτως, ουσιαστικά και τυπικά, από τη λαϊκή αντιπροσωπεία. Η νομοθετική και η εκτελεστική δηλ. λειτουργία ανήκουν στο ίδιο πρόσωπο.

Τέλος, μορφή της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας είναι και η *βασιλευόμενη δημοκρατία*. Πρόκειται για δημοκρατικό και κοινοβουλευτικό πολίτευμα στο οποίο παρά τη ρητή καθιέρωση της λαϊκής κυριαρχίας, την αποκλειστική εξάρτηση της Κυβέρνησης από τη βουλή και τη συγκέντρωση των πολιτικών αρμοδιοτήτων στο Υπουργικό Συμβούλιο, διατηρείται κληρονομικός αρχηγός του κράτους με ρυθμιστικές μόνον αρμοδιότητες και συμβολικό ρόλο.

5.2. Το πολίτευμα της Ελλάδος

Η Ελλάδα, από την αναγνώρισή της ως ανεξάρτητο κράτος έως σήμερα, γνώρισε διάφορες μορφές πολιτευμάτων. Η άνοδος του Όθωνα στον θρόνο (1833) έως και το 1844 προσέδωσε στο πολίτευμα τη μορφή της απόλυτης μοναρχίας. Το 1844 το πολίτευμα έλαβε τη μορφή της συνταγματικής μοναρχίας. Από το 1864 το πολίτευμα της Ελλάδος έγινε δημοκρατικό και ειδικότερο προσέλαβε τη μορφή της βασιλευομένης δημοκρατίας, μορφή που διατηρήθηκε και υπό την ισχύ των Συνταγμάτων του 1911 και του 1952. Ο δημοκρατικός χαρακτήρας του ελληνικού πολιτεύματα διατηρήθηκε, με προσωρινές παρεμβολές αυταρχικών πολιτευμάτων, μέχρι σήμερα που το πολίτευμα της Ελλάδος, κατά το Σύνταγμα 1975/1986/2001 είναι Προεδρευομένη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία.

B. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

1. ΤΟ ΕΚΛΟΓΙΚΟ ΣΩΜΑ

Στο δημοκρατικό πολίτευμα ο λαός είναι το κυρίαρχο όργανο. Με το άρθρο 1 παρ. 2 το Σύνταγμα αναθέτει αρμοδιότητες στον λαό και με την λαϊκή κυριαρχία τον καθιστά κυρίαρχο όργανο. Ο λαός εκφράζεται με την καθολική ψηφοφορία. Το εκλογικό δικαίωμα έχουν όλοι οι πολίτες αλλά το Σύνταγμα επιτρέπει στον κοινό νομοθέτη να προβλέψει εξαιρέσεις. Στερούνται το δικαίωμα ψήφου:

- α. όσοι δεν έχουν συμπληρώσει το 18^ο έτος της ηλικίας τους
- β. όσοι βρίσκονται σύμφωνα με τις διατάξεις του Αστικού Κώδικα σε πλήρη στερητική δικαστική συμπαράσταση
- γ. όσοι έχουν καταδικαστεί ποινικά σε στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων τους για όσο χρόνο διαρκεί η στέρηση αυτή.

Ο λαός έχει τις εξής αρμοδιότητες:

- α. να εκλέγει τους βουλευτές
- β. να εκφράζει την βούληση του μέσω δημοψηφίσματος
- γ. να εκλέγει αντιπροσώπους στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
- δ. να εκλέγει τις αρχές των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

Στις εκλογές ευρωβουλευτών και αρχών ΟΤΑ μπορούν να ψηφίζουν και οι πολίτες άλλων κρατών-μελών της ΕΕ, υπό ορισμένες προϋποθέσεις.

Η ψήφος του λαού είναι άμεση, καθολική, μυστική, ατομική, ίση, προσωπική και υποχρεωτική. Η ψήφος είναι υποχρεωτική κατά το Σύνταγμα (αρ.51 παρ.5) αλλά ταυτόχρονα και λειτούργημα. Η εκλογική νομοθεσία προβλέπει ορισμένες κυρώσεις για τους πολίτες που δεν προσέρχονται στις κάλπες να ψηφίσουν αλλά στην πραγματικότητα οι σχετικές διατάξεις δεν εφαρμόζονται. Το Σύνταγμα προβλέπει την δυνατότητα των ευρισκομένων εκτός ελληνική Επικρατείας πολιτών να ψηφίζουν στις βουλευτικές εκλογές, αλλά ο σχετικός νόμος δεν έχει ψηφιστεί.

2. Η ΒΟΥΛΗ

Η Βουλή είναι άμεσο συλλογικό όργανο του κράτους, αποτελεί το τακτικό νομοθετικό όργανο και ψηφίζει τους νόμους, απολαμβάνει δε το τεκμήριο της αρμοδιότητας(αρ.50 και 70 παρ.1 του Συντάγματος). Η Βουλή δρα αυτοτελώς με μόνη εξαίρεση το δημοψήφισμα. Την Βουλή συγκροτούν οι βουλευτές τους οποίους αναδεικνύει ο λαός με εκλογές.

2.1. Αρμοδιότητες

Οι κύριες αρμοδιότητες της Βουλής είναι δύο να ψηφίζει τους νόμους και τον προϋπολογισμό του κράτους και να ελέγχει την Κυβέρνηση.

Αναλυτικότερα οι αρμοδιότητες της Βουλής η ψήφιση :

- α) κάθε λογής νόμων στους οποίους περιλαμβάνονται και όσοι αφορούν την κύρωση διεθνών συνθηκών ή την παροχή αμνηστίας,
- β) του προϋπολογισμού, απολογισμού, γενικού ισολογισμού του κράτους,
- γ) των αποφάσεων για την κήρυξη κατάστασης πολιορκίας,
- δ) απόφαση για την προκήρυξη δημοψηφίσματος,
- ε) η ψήφιση των προγραμμάτων οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, στ)η αναθεώρηση του Συντάγματος,
- ζ)η ψήφιση του Κανονισμού της,
- η) η εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας,
- θ) η άσκηση ποινικής δίωξης κατά υπουργών και του Προέδρου της Δημοκρατίας,
- ι) η συγκατάθεση για την απονομή χάρητος σε υπουργό,
- ια)η διαπίστωση αδυναμίας του Προέδρου της Δημοκρατίας και του Πρωθυπουργού να ασκήσουν τα καθήκοντα τους,
- ιβ) η παροχή αδείας για την ποινική δίωξη βουλευτή,
- ιγ) η άσκηση κοινοβουλευτικού ελέγχου στον οποίο συμπεριλαμβάνονται η ψήφος εμπιστοσύνης ή η έκφραση δυσπιστίας στην Κυβέρνηση.

2.2. Αριθμός βουλευτών

Ο αριθμός των βουλευτών κατά το Σύνταγμα καθορίζεται με νόμο(αρ.51 παρ.1) δεν μπορεί όμως να είναι μικρότερος των 200 και μεγαλύτερος των 300. Η ισχύουσα νομοθετική πρόβλεψη ορίζει τον αριθμό των βουλευτών στους 300. Οι βουλευτικές έδρες κατανέμονται σε εκλογικές περιφέρειες. Οι εκλογικές περιφέρειες ορίζονται με νόμο. Εκτός από τους βουλευτές που εκλέγονται ανά περιφέρειες προβλέπεται και η ύπαρξη βουλευτών Επικρατείας οι οποίοι εκλέγονται ανάλογα με τα έγκυρα ψηφοδέλτια που έλαβε κάθε κόμμα σ' ολόκληρη την επικράτεια. Κατά την ισχύουσα εκλογική νομοθεσία οι βουλευτές Επικρατείας είναι 12. Ο αριθμός των βουλευτών κάθε εκλογικής περιφέρειας ορίζεται με Προεδρικό Διάταγμα με βάση τον νόμιμο πληθυσμό σύμφωνα με την τελευταία απογραφή από τους εγγεγραμμένους στα οικεία δημοτολόγια.

2.3. Εκλογικό σύστημα

Το Σύνταγμα προβλέπει (αρ.54 παρ.1) ότι το εκλογικό σύστημα καθορίζεται με νόμο αλλά ο νόμος αυτός ισχύει από τις μεθεπόμενες εκλογές εκτός εάν έχει ψηφιστεί με την αυξημένη πλειοψηφία των δύο τρίτων του όλου αριθμού των βουλευτών. Κατ' αυτό τον τρόπο η εκάστοτε κοινοβουλευτική πλειοψηφία δεν μπορεί να τροποποιεί μόνη της το εκλογικό σύστημα τις

παραμονές των εκλογών. Το ισχύον εκλογικό σύστημα είναι αυτό της ενισχυμένης αναλογικής. Στην κατανομή των εδρών συμμετέχουν τα κόμματα, οι συνασπισμοί κομμάτων και ανεξαρτήτων, οι μεμονωμένοι υποψήφιοι που συγκεντρώνουν στην επικράτεια τουλάχιστον το 3% των εγκύρων ψηφοδελτίων.

2.4. Προσόντα και κωλύματα εκλογιμότητας-απώλεια βουλευτικής ιδιότητας

Τα προσόντα εκλογιμότητας των βουλευτών είναι: η ελληνική ιθαγένεια, η ικανότητα του εκλέγειν και η ηλικία των 25 ετών.

Το Σύνταγμα προβλέπει και τα κωλύματα εκλογιμότητας. Απόλυτο κώλυμα εκλογιμότητας είναι ένα: οι πολιτικοί και στρατιωτικοί που έχουν κατά τον νόμο αναλάβει υποχρέωση να παραμείνουν στην υπηρεσία για ορισμένο χρόνο δεν μπορούν να ανακηρυχθούν υποψήφιοι ούτε να εκλεγούν βουλευτές όσο διαρκεί η υποχρέωση τους (αρ. 56 παρ.4). Σχετικά κωλύματα που αίρονται με την παραίτηση είναι αυτά που προβλέπει το άρθρο 56 παρ.1 όπως δημόσιοι υπάλληλοι, υπηρετούντες στις Ένοπλες δυνάμεις και τα σώματα ασφαλείας, υπάλληλοι ΟΤΑ, διοικητές, υποδιοικητές, πρόεδροι διοικητικών συμβουλίων, διευθύνοντες σύμβουλοι ΝΠΔΔ και κρατικών νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου ή δημοσίων επιχειρήσεων κ.α. Τοπικά κωλύματα είναι αυτά που δεν αίρονται με παραίτηση (αρ.56 παρ.3) και αφορούν ορισμένα πρόσωπα τα οποία δεν μπορούν να ανακηρυχθούν υποψήφιοι ούτε να εκλεγούν βουλευτές σε όποια εκλογική περιφέρεια υπηρέτησαν ή σε όποια εκλογική περιφέρεια εκτείνονταν η τοπική αρμοδιότητα τους μέσα στους τελευταίους 18 μήνες της τετραετούς βουλευτικής περιόδου. Τέτοια πρόσωπα είναι (αρ.56 παρ. 3 του Συντάγματος) οι Γενικοί και Ειδικοί Γραμματείς Υπουργείων, τα μέλη των ανεξαρτήτων αρχών του άρθρου 101 Α, διοικητές, υποδιοικητές, πρόεδροι διοικητικών συμβουλίων, διευθύνοντες σύμβουλοι ΝΠΔΔ και κρατικών νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου ή δημοσίων επιχειρήσεων, υπάλληλοι του Δημοσίου ή των ΟΤΑ που κατείχαν θέση προϊσταμένου οργανικής μονάδας κ.α. Εξάλλου τα ανώτερα μονοπρόσωπα όργανα των ΟΤΑ 2^{ου} βαθμού δεν μπορούν να ανακηρυχθούν υποψήφιοι ή ούτε να εκλεγούν βουλευτές κατά την διάρκεια της θητείας για την οποία εκλέχτηκαν ακόμα και εάν παραιτηθούν (αρ. 56 παρ.1).

Ο βουλευτής χάνει την ιδιότητα του στις εξής περιπτώσεις: εάν πεθαίνει, εάν παραιτηθεί, αν διαλυθεί η βουλή, εάν λήξει η βουλευτική περίοδος, εάν ακυρωθεί η εκλογή του από το ΑΕΔ.

2.5. Βουλευτικές ασυλίες-ασυμβίβαστα

Για να ασκεί ελεύθερα το λειτούργημα του ο βουλευτής έχει ορισμένα προνόμια που λέγονται ασυλίες και είναι δύο: το ανεύθυνο και το ακαταδίωκτο

Όσον αφορά το ανεύθυνο, οι βουλευτές έχουν απεριόριστο το δικαίωμα της γνώμης και ψήφου κατά συνείδηση (αρ.60 παρ.1). Με την διάταξη που προβλέπει το ανεύθυνο (αρ.60 παρ.1) σε

συνδυασμό με το αρ.51 παρ.2 που προβλέπει ότι οι βουλευτές αντιπροσωπεύουν το Έθνος, αποκλείεται η επιτακτική εντολή. Το ανεύθυνο δεν ισχύει για την συκοφαντική δυσφήμιση Όσον αφορά το ακαταδίωκτο το αρ. 62 παρ.1 προβλέπει ότι όσο διαρκεί η βουλευτική περίοδος ο βουλευτής δεν διώκεται ούτε συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται ούτε με άλλο τρόπο περιορίζεται χωρίς άδεια του Σώματος. Επίσης δεν διώκεται για πολιτικά εγκλήματα βουλευτής της Βουλής που διαλύθηκε από την διάλυση της και έως την ανακήρυξη των βουλευτών της νέας Βουλής. Το ακαταδίωκτο καταλαμβάνει όλα τα εγκλήματα δηλ. κακουργήματα, πλημμελήματα, πταίσματα. Ο Βουλευτής δεν μπορεί να διωχθεί παρά μόνο εάν δοθεί άδεια της Βουλής.

Σχετικά με τα ασυμβίβαστα, αυτά προβλέπονται στο άρθρο 57 του Συντάγματος και συνέπεια τους είναι ότι ο βουλευτής έχει δικαίωμα επιλογής μεταξύ του αξιώματος του και ορισμένων έργων ή ιδιοτήτων όπως να αναλαμβάνει έργα, μελέτες ή προμήθειες για το Δημόσιο, να μισθώνει για εμπορικούς λόγους ακίνητα στο δημόσιο, να κατέχει ή να διαχειρίζεται ραδιοφωνικό ή τηλεοπτικό σταθμό ή εφημερίδα πανελληνίας κυκλοφορίας κ.α.

2.6. Διάρκεια βίου Βουλής

Η Βουλή ως νομοθετικό όργανο υπόκειται σε τακτική ανανέωση ανά τακτά χρονικά διαστήματα. Βουλευτική περίοδος ονομάζεται το χρονικό διάστημα για το οποίο κανονικά εκλέγονται οι βουλευτές. Οι βουλευτές εκλέγονται για τέσσερα χρόνια (αρ.53 παρ.1). Σύνοδος είναι το χρονικό διάστημα κατά το οποίο η Βουλή μπορεί να συνεδριάζει σε ολομέλεια. Συνεδριάσεις είναι οι συναντήσεις των βουλευτών κατά τις οποίες η Βουλή ασκεί τις αρμοδιότητες της.

2.7. Ρύθμιση εσωτερικής οργάνωσης Βουλής

Η βουλή ρυθμίζει τα εσωτερικά της ζητήματα μόνη της χωρίς την συμβολή της εκτελεστικής εξουσίας. Δεσμεύεται όμως από τους συνταγματικούς και υπερνομοθετικούς κανόνες διότι τα *interna corporis* δεν εκφεύγουν από το «Κράτος Δικαίου» ακόμα και όταν τα δικαστήρια αρνούνται να τα ελέγξουν. Το Σύνταγμα θέτει το γενικό πλαίσιο της εσωτερικής οργάνωσης της Βουλής και προβλέπει την αρμοδιότητα της να συμπληρώσει την ρύθμιση των θεμάτων αυτών με τον Κανονισμό της. Ο Κανονισμό της ψηφίζεται από την ολομέλεια της Βουλής και δημοσιεύεται με παραγγελία του Προέδρου της στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Ο Κανονισμός αποτελεί ιδιότυπο νόμο, διαφέρει όμως από τους άλλους νόμους και στην θέσπιση του και στο περιεχόμενο του. Τον καταρτίζει μόνη της η Βουλή και τροποποιείται με νέο Κανονισμό και όχι με νόμο. Στην διαδικασία για την θέσπιση του δεν συμμετέχουν καθόλου τα όργανα της εκτελεστικής εξουσίας.

Επίσης η Βουλή έχει δικό της προϋπολογισμό, εκλέγει η ίδια από τα μέλη της το Προεδρείο της, το οποίο είναι διακομματικό και απαρτίζεται από τον Πρόεδρο, πέντε Αντιπροέδρους, τρεις κοσμήτορες και έξι γραμματείς. Πειθαρχική εξουσία επί των βουλευτών έχει μόνο η ίδια η Βουλή.

Εξ αιτίας του μεγάλου αριθμού των μελών της και της πληθώρας των καθηκόντων της η Βουλή κατανέμει τις εργασίες της σε επί μέρους σχηματισμούς, οι οποίοι περιορίζονται στην προπαρασκευή των εργασιών της. Η Βουλή δεν μπορεί να απεμπολεί τις αρμοδιότητες της, τις οποίες οφείλει να ασκεί η ίδια σε Ολομέλεια, εκτός εάν το Σύνταγμα προβλέπει κάτι διαφορετικό. Μια τέτοια περίπτωση είναι αυτή του άρθρου 71, εδ. α, του Συντάγματος που προβλέπει ότι κατά την διάρκεια της διακοπής των εργασιών της Βουλής το νομοθετικό της έργο, εκτός από τα νομοθετήματα που ανήκουν στην αρμοδιότητα της Ολομέλειας ασκούνται από Τμήμα της. Πρόκειται για τα τμήματα διακοπών της Βουλής κατά την θερινή περίοδο. Το Τμήμα είναι μικρογραφία της ολομέλειας της Βουλής. Αποτελείται από το ένα τρίτο των βουλευτών ανάλογα με την δύναμη των κοινοβουλευτικών ομάδων. Η σύνθεση του αλλάζει περιοδικά έτσι ώστε να εξασφαλιστεί η ισόχρονη, κατά το δυνατόν, συμμετοχή όλων των βουλευτών. Τις συνεδριάσεις τις διευθύνει ο Πρόεδρος της Βουλής ή ένας αντιπρόεδρος. Το Σύνταγμα επιβάλλει να υπάρχουν διαρκείς επιτροπές (αρ.68 παρ.1) για την επεξεργασία των νομοσχεδίων και των προτάσεων νόμων. Ο Κανονισμός της Βουλής κατανέμει την αρμοδιότητα των επιτροπών αυτών ανά Υπουργείο ή ομάδα Υπουργείων, πχ επιτροπή εθνικής άμυνας και εξωτερικών υποθέσεων.

Στο αντιπροσωπευτικό σύστημα ο βουλευτής αντιπροσωπεύει το Έθνος και εκφράζεται κατά συνείδηση (αρ.51 παρ.2 και 60 παρ.1). Οι βουλευτές σχηματίζουν ομάδες κατά τους κομματικούς τους δεσμούς. Οι ομάδες αυτές συμμετέχουν στην λειτουργία της Βουλής. Τις κοινοβουλευτικές ομάδες τις προϋποθέτει το Σύνταγμα και τις ρυθμίζει ο Κανονισμός της Βουλής. Δια των κοινοβουλευτικών ομάδων εξασφαλίζεται η οργανωμένη και πειθαρχημένη συλλογική δράση των βουλευτών. Για την συγκρότηση κοινοβουλευτικής ομάδας απαιτούνται δέκα βουλευτές. Ο πρόεδρος της μεγαλύτερης σε δύναμη κοινοβουλευτικής ομάδας που δεν μετέχει στην κυβέρνηση ονομάζεται αρχηγός της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης. Οι βουλευτές που δεν ανήκουν σε καμία ομάδα ονομάζονται ανεξάρτητοι.

Η Βουλή συνεδριάζει δημόσια όμως μπορεί να διασκεφθεί σε μυστική συνεδρίαση εάν το ζητήσει η Κυβέρνηση ή 15 βουλευτές και το αποφασίζει η πλειοψηφία σε μυστική συνεδρίαση (αρ.66 παρ. 1). Οι πολίτες μπορούν να παρακολουθήσουν τις συνεδριάσεις από τα θεωρεία της αίθουσας συνεδριάσεων και η τηλεόραση μπορεί να καλύψει και να αναμεταδώσει τις συνεδριάσεις. Οι συζητήσεις καταγράφονται σε πρακτικά τα οποία δημοσιεύονται σε τόμους, προς εξασφάλιση της δημοσιότητας.

Οι αποφάσεις λαμβάνονται από την απόλυτη πλειοψηφία των παρόντων μελών(πλην εξαιρέσεων που προβλέπει το ίδιο το Σύνταγμα πχ εκλογή Προέδρου της Δημοκρατίας) που όμως δεν μπορεί να είναι μικρότερη από το ένα τέταρτο του όλου αριθμού των βουλευτών, δηλαδή 75 στους 300.

2.8. Κοινοβουλευτικός έλεγχος

Στην πυραμίδα των οργάνων του Κράτους η Βουλή είναι ανώτερη από την Κυβέρνηση. Η Κυβέρνηση χρειάζεται την εμπιστοσύνη της Βουλής, την οποία όμως μπορεί να διαλύσει με Προεδρικό Διάταγμα. Η Βουλή μπορεί να ανατρέψει την Κυβέρνηση ή μεμονωμένους υπουργούς με την πρόταση δυσπιστίας. Η πρόταση δυσπιστίας αποτελεί το μοναδικό μέσω κοινοβουλευτικού ελέγχου με κύρωση. Το Σύνταγμα ρυθμίζει λεπτομερώς την διαδικασία ψήφου εμπιστοσύνης ή δυσπιστίας της Κυβέρνησης. Υπάρχουν όμως και άλλα μέσα κοινοβουλευτικού ελέγχου χωρίς κύρωση όπως οι επίκαιρες ερωτήσεις, οι επερωτήσεις, οι αιτήσεις κατάθεσης εγγράφων, οι επίκαιρες επερωτήσεις.

Οι εξεταστικές επιτροπές συνιστώνται για την εξέταση ειδικών ζητημάτων δημοσίου ενδιαφέροντος. Για την σύσταση απαιτείται απόφαση της Ολομέλειας της Βουλής που λαμβάνεται με πλειοψηφία των δύο πέμπτων του συνόλου των βουλευτών, ύστερα από πρόταση του ενός πέμπτου του συνόλου των βουλευτών. Ειδικά για θέματα εξωτερικής πολιτικής και άμυνας απαιτείται η απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών. Οι εξεταστικές επιτροπές έχουν όλες τις αρμοδιότητες των ανακριτικών αρχών και του εισαγγελέα πλημμελειοδικών και συντάσσουν αιτιολογημένο πόρισμα. Συνήθως οι εξεταστικές επιτροπές αποτελούν το προοίμιο της ποινικής δίωξης Υπουργών.

3. Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Το Σύνταγμα ορίζει ότι το πολίτευμα της χώρας είναι Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία (αρ. 1 παρ. 1). Ο όρος Προεδρευόμενη δηλώνει ότι το πολίτευμα δεν είναι Βασιλευόμενη Δημοκρατία όπως ήταν υπό το Σύνταγμα του 1952 και επίσης δεν είναι Προεδρική Δημοκρατία, στοιχείο το οποίο υποδηλώνεται επίσης από τον όρο «Κοινοβουλευτική».

3.1. Νομικό καθεστώς

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας (ΠτΔ) είναι κατά το Σύνταγμα ο ρυθμιστής του πολιτεύματος (αρ. 30 παρ.1), πρέπει δηλαδή να είναι υπεράνω κομμάτων και της εκάστοτε κυβερνητικής πολιτικής, να παρεμβάλλεται ανάμεσα στην Κυβέρνηση και την Βουλή, αλλά και ανάμεσα στην πλειοψηφία και μειοψηφία για την ομαλή λειτουργία του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος.

3.2. Εκλογιμότητα και διάρκεια θητείας

Για να εκλεγεί κάποιος ως Πρόεδρος της Δημοκρατίας πρέπει να έχει τα εξής τέσσερα προσόντα(αρ.31)

α. να είναι έλληνας πολίτης από πέντε τουλάχιστον έτη

β. να έχει από πατέρα ή μητέρα ελληνική καταγωγή

γ. να έχει συμπληρώσει το τεσσαρακοστό έτος της ηλικίας του

δ. να έχει την νόμιμη ικανότητα του εκλέγειν

Δύο είναι τα κωλύματα εκλογιμότητας: επανεκλογή του ίδιου προσώπου επιτρέπεται μία μόνο φορά(αρ.30 παρ. 5) και ο Πρόεδρος που έχει παραιτηθεί πριν από την λήξη της θητείας του δεν μπορεί να είναι υποψήφιος στην εκλογή που ακολουθεί λόγω της παραίτησης του(αρ.32, ερμην. δήλωση) παράδειγμα: περίπτωση Κ. Καραμανλή το 1985.

Η θητεία του ΠτΔ είναι πενταετής και αρχίζει από την ορκωμοσία του.

3.3 Διαδικασία εκλογής

Το Σύνταγμα προβλέπει έμμεση εκλογή του προέδρου από την Βουλή (αρ.32). Η εκλογή γίνεται με ονομαστική ψηφοφορία σε ειδική συνεδρίαση της Βουλής, ένα τουλάχιστον μήνα προ της λήξης της θητείας του απερχομένου Προέδρου. Εάν η θητεία του Προέδρου της Δημοκρατίας λήξει πρόωρα, τότε η συνεδρίαση για την εκλογή του νέου Προέδρου συγκαλείται μέσα σε δέκα ημέρες το αργότερο από την επέλευση του γεγονότος που οδήγησε στην πρόωρη λήξη της θητείας. Το Σύνταγμα δεν προβλέπει διαδικασία υποβολής υποψηφιοτήτων αλλά ο Κανονισμός της Βουλής προβλέπει ότι προτάσεις μπορούν να γίνουν από τις κοινοβουλευτικές ομάδες. Το Σύνταγμα απαιτεί κατ' αρχήν αυξημένη πλειοψηφία για την εκλογή του ΠτΔ, εάν αυτή δεν επιτευχθεί τότε η Βουλή διαλύεται, προκηρύσσονται εκλογές και η νέα Βουλή εκλέγει τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας(αρ.32). Εάν η διαδικασία εκλογής του νέου Προέδρου δεν περαιωθεί εγκαίρως, ο απερχόμενος Πρόεδρος ασκεί τα καθήκοντα του και μετά την λήξη της θητείας του μέχρι να αναδειχθεί νέος Πρόεδρος(αρ.32 παρ.6)

Η διαδικασία εκλογής έχει ως εξής:

1^η ψηφοφορία 200/300

2^η ψηφοφορία 200/300

3^η ψηφοφορία 180/300

(Εάν δεν επιτευχθεί εκλογή του Προέδρου, διάλυση της Βουλής και προκήρυξη εκλογών.)

Νέα Βουλή:

4^η ψηφοφορία 180/300

5^η ψηφοφορία 151/300

6^η ψηφοφορία σχετική πλειοψηφία, δηλ. όποιος έρθει πρώτος από τους 2 υποψηφίους της 5^η ψηφοφορίας.

Σε περίπτωση ισοψηφίας τότε διενεργείται κλήρωση.

3.4 . Αναπλήρωση Προέδρου Δημοκρατίας

Το Σύνταγμα ορίζει ότι τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας αναπληρώνει προσωρινά ο Πρόεδρος της Βουλής, εάν δεν υπάρχει Βουλή ο Πρόεδρος της τελευταίας Βουλής και εάν αυτός αρνείται ή δεν υπάρχει η Κυβέρνηση συλλογικά (αρ.34 παρ.1). Όσο διαρκεί η αναπλήρωση δεν εφαρμόζονται α) οι διατάξεις για την διάλυση της Βουλής πλην της περιπτώσεως της αυτοδίκαιης διάλυσης για την εκλογή νέου Προέδρου Δημοκρατίας β) οι διατάξεις για την παύση της Κυβέρνησης και γ) οι διατάξεις για την προσφυγή σε δημοψήφισμα (αρ.34 παρ.1 εδ. β)

Ζήτημα προκύπτει εάν κατά την αναπλήρωση του ΠτΔ από τον Πρόεδρο της Βουλής, ο τελευταίος ψηφίζει για την ανάδειξη του Προέδρου της Δημοκρατίας όπως συνέβη το 1985. Τότε ο αναπληρών τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, Πρόεδρος της Βουλής Ιωαν. Αλευράς, είχε συμμετάσχει στην ψηφοφορία στην Βουλή. Σε άλλα συντάγματα με αντίστοιχη διάταξη και μια μόνο Βουλή(πχ πορτογαλικό) υπάρχει διάταξη που προβλέπει την αυτοδίκαιη αναστολή της βουλευτικής ιδιότητας του Προέδρου της Βουλής, για όσο χρόνο αυτός αναπληρώνει τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας.

Στην περίπτωση που ο ΠτΔ αδυνατεί να εκτελέσει τα καθήκοντα του άνω των τριάντα ημερών τότε συγκαλείται υποχρεωτικά η Βουλή για να αποφασίσει με πλειοψηφία δύο πέμπτων του συνόλου των βουλευτών, εάν συντρέχει περίπτωση εκλογής νέου Προέδρου(αρ.34 παρ.2).

3.5 Κανόνες που διέπουν τις πράξεις του ΠτΔ

Οι ενέργειες του Προέδρου της Δημοκρατίας διέπονται από την αρχή της νομιμότητας (αρ.50) και τον κανόνα της υπουργικής προσυπογραφής(αρ.35 παρ.1 εδ.α). Ειδικότερα ο ΠτΔ εκφράζει την κρατική βούληση και παράγει κανόνες δικαίου με πράξεις οι οποίες ονομάζονται Προεδρικά Διατάγματα, μόνο υπό την προϋπόθεση ότι συμπράττει και προσυπογράφει ο αρμόδιος ή οι αρμόδιοι υπουργοί. Εάν τα Προεδρικά Διατάγματα δεν προσυπογραφούν και δεν δημοσιευθούν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, δεν υπάρχουν. Πριν ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας υπογράψει προβαίνει σε έλεγχο νομιμότητας δηλαδή ελέγχει εάν το σχέδιο είναι προφανώς παράνομο και εκφράζει εμπιστευτικά την άποψη του στον αρμόδιο υπουργό. Εάν ο τελευταίος επιμένει τότε ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να αρνηθεί να υπογράψει, εφόσον η άρνηση του δεν συνεπάγεται ποινικές ευθύνες. Ο Πρόεδρος προβαίνει και σε έλεγχο σκοπιμότητας εάν πρόκειται για διάταγμα κανονιστικό ή ατομικό που εκδίδεται όμως με διακριτική ευχέρεια, εάν έχει αντίρρηση απευθύνεται πάλι εμπιστευτικά στο αρμόδιο υπουργό, εάν όμως ο τελευταίος επιμένει ο πρόεδρος οφείλει να υπογράψει. Σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να τροποποιήσει το διάταγμα.

Υπάρχουν εξαιρέσεις από την προσυπογραφή και αυτές είναι οι εξής:

- α)ο διορισμός του πρωθυπουργού
- β)η ανάθεση διερευνητικής εντολής

- γ) η διάλυση της Βουλής εάν δεν την προσυπογράψει ο Πρωθυπουργός
 - δ) η προκήρυξη εκλογών μόλις λήξει η βουλευτική περίοδος εάν δεν την υπογράψει το Υπουργικό Συμβούλιο
 - ε) η αναπομπή ψηφισμένου νομοσχεδίου
 - στ)ο διορισμός του προσωπικού της Προεδρίας της Δημοκρατίας
 - η)η απαλλαγή από τα καθήκοντα της κυβέρνησης που παραιτήθηκε ή από την οποία η Βουλή απέσυρε την εμπιστοσύνη της εάν δεν προσυπογράψει ο πρωθυπουργός.
- Το διάταγμα για την προκήρυξη δημοψηφίσματος το προσυπογράφει ο Πρόεδρος της Βουλής.

3.6 . Οι σημαντικότερες πράξεις του ΠτΔ

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να απευθύνει *διαγγέλματα* προς τον λαό που προσυπογράφονται από τον πρωθυπουργό και δημοσιεύονται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Οι χαιρετισμοί της πρωτοχρονιάς και των επετείων θεωρούνται απλές εθιμοτυπικές πράξεις.

Επίσης ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας *εκδίδει τα απαραίτητα* για την εκτέλεση των νόμων *διατάγματα* (αρ.43).

Όσον αφορά τον *διορισμό του Πρωθυπουργού και της Κυβέρνησης* θα πρέπει να αναφέρουμε ότι το Σύνταγμα θέτει ένα αυστηρό πλαίσιο και η περιπτωσιολογία εξασφαλίζει την ουδετερότητα του Προέδρου της Δημοκρατίας. Η διαδικασία ρυθμίζεται από το άρθρο 37 του Συντάγματος. Ειδικότερα μετά τις εκλογές:

Α)Αν υπάρχει κόμμα με απόλυτη πλειοψηφία τότε ο ΠτΔ διορίζει τον αρχηγό του ως πρωθυπουργό.

Β)Εάν κανένα κόμμα δεν έχει την απόλυτη πλειοψηφία τότε:

- ι. 1^{ου} διερευνητική εντολή στον αρχηγό του 1^{ου} κόμματος, εάν αποτύχει τότε
- ιι. 2^{ου} διερευνητική εντολή στον αρχηγό του 2^{ου} κόμματος, εάν αποτύχει τότε
- ιιι. 3^{ου} διερευνητική εντολή στον αρχηγό του 3^{ου} κόμματος

ιιιι. εάν αποτύχουν οι ανωτέρω προσπάθειες τότε πραγματοποιείται διάσκεψη αρχηγών υπό τον ΠτΔ για σχηματισμό Κυβέρνησης που θα έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής

Εάν και σε αυτή την τελευταία περίπτωση δεν επιτευχθεί σχηματισμός κυβέρνησης που να έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής τότε προκηρύσσονται εκλογές και τις διενεργεί είτε Κυβέρνηση απ' όλα τα κόμματα, είτε Κυβέρνηση υπό πρόεδρο ανωτάτου δικαστηρίου.

Την όλη διαδικασία διέπει η «αρχή της δεδηλωμένης» εμπιστοσύνης της Βουλής προς την Κυβέρνηση.

Άλλη σημαντική πράξη του Προέδρου της Δημοκρατίας είναι η *διάλυση της Βουλής*. Το Προεδρικό διάταγμα κατ' αρχήν προσυπογράφεται αλλά ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας υπό

εξαιρετικές περιστάσεις μπορεί να διαλύσει την Βουλή και χωρίς προσυπογραφή. Τρεις είναι οι περιπτώσεις διάλυσης της Βουλής:

ι. με κυβερνητική πρωτοβουλία(αρ.41 παρ.2) από Κυβέρνηση που έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής, για αντιμετώπιση εθνικού θέματος εξαιρετικής σημασίας.

ιι. με προεδρική πρωτοβουλία (αρ.41 παρ.1) μετά από πτώση δύο Κυβερνήσεων και η σύνθεση της Βουλής δεν εξασφαλίζει κυβερνητική σταθερότητα.

ιιι. Υποχρεωτική από το Σύνταγμα εάν δεν επιτευχθεί εκλογή του Προέδρου της δημοκρατίας από την Βουλή(αρ.32 παρ. 4 εδ.α) ή εάν μετά από εκλογές η σύσκεψη των πολιτικών αρχηγών υπό των Πρόεδρο της Δημοκρατίας δεν δίνει Κυβέρνηση με δεδηλωμένη(αρ.37 παρ.3 εδ.α)

Στις περιπτώσεις του αρ.41 παρ.1 και 32 παρ.4 εδ.α, εάν ο Πρωθυπουργός αρνείται την προσυπογραφή του Προεδρικού Διατάγματος διάλυσης της Βουλής, αυτό μπορεί να εκδοθεί και χωρίς προσυπογραφή.

Μια άλλη σημαντική πράξη του Προέδρου της Δημοκρατίας είναι η *αναπομπή ψηφισμένου νομοσχεδίου*(αρ.42). Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκδίδει και δημοσιεύει τους νόμους που έχουν ψηφιστεί από την Βουλή. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να αναπέμψει στην Βουλή ψηφισμένο νομοσχέδιο ή πρόταση νόμου μέσα σε ένα μήνα από την ψήφιση του. Τότε αυτό επανεισάγεται στην Ολομέλεια της Βουλής και εάν επιψηφιστεί και πάλι με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών ο Πρόεδρος υποχρεούται να το εκδώσει και να το δημοσιεύσει. Η αρμοδιότητα αυτή δεν έχει ποτέ ασκηθεί από κανέναν Πρόεδρο της Δημοκρατίας από το 1975 και μετά.

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας σύμφωνα με το άρθρο 44 παρ. 1, σε έκτακτες περιπτώσεις εξαιρετικά επείγουσας και απρόβλεπτης ανάγκης *μπορεί να εκδίδει πράξεις νομοθετικού περιεχομένου*, ύστερα από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου. Οι πράξεις αυτές υποβάλλονται στην Βουλή μέσα σε σαράντα μέρες από την έκδοσή τους ή από την σύγκληση της Βουλής σε σύνοδο. Εάν δεν υποβληθούν μέσα σ' αυτές τις προθεσμίες ή εάν δεν εγκριθούν από την Βουλή μέσα σε τρεις μήνες από την υποβολή τους, παύουν να ισχύουν.

Η αναθεώρηση του 1986 προέβλεψε *δύο είδη δημοψηφίσματος* (αρ.44 παρ.2): ένα αποφασιστικό και νομοθετικό και ένα συμβουλευτικό. Το πρώτο αποτελεί εμβόλιμη φάση στην νομοθετική διαδικασία και απαιτεί ψηφισμένο νομοσχέδιο. Το νομοσχέδιο πρέπει να ρυθμίζει σοβαρό κοινωνικό ζήτημα εκτός από τα δημοσιονομικά. Το δημοψήφισμα προκηρύσσεται με διάταγμα από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, εφόσον όμως προηγουμένως αυτό έχει αποφασιστεί από τα 3/5 του συνόλου των βουλευτών (180 βουλευτές), ύστερα από πρόταση των 2/5 του συνόλου των βουλευτών(120 βουλευτές). Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δεν μπορεί να εκδώσει το ψηφισμένο νομοσχέδιο παρά μόνο εάν η Βουλή απορρίψει την πρόταση δημοψηφίσματος, ή

αφότου το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος γίνει οριστικό. Είναι ευνόητο ότι σ' αυτήν την περίπτωση ο ΠτΔ δεν μπορεί να αναπέμψει το νομοσχέδιο.

Η δεύτερη περίπτωση δημοψηφίσματος είναι αυτή στην οποία ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας με διάταγμα προκηρύσσει δημοψήφισμα για κρίσιμα εθνικά θέματα μετά από απόφαση της απόλυτης πλειοψηφίας του συνόλου των βουλευτών ύστερα από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου.

Από την ψήφιση του Συντάγματος του 1975 και έπειτα ουδέποτε έχει προκηρυχθεί δημοψήφισμα.

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να *χαρίζει, μετριάξει ή να μετατρέπει ποινές* μετά από πρόταση του Υπουργού Δικαιοσύνης και γνώμη του συμβουλίου χαρίτων που αποτελείται από δικαστές(αρ.47 παρ.1). *Αμνηστία* παρέχεται μόνο για πολιτικά εγκλήματα με νόμο που ψηφίζει η Βουλή με πλειοψηφία 3/5 του συνόλου των βουλευτών(αρ.47 παρ.3)

Η *κατάσταση πολιορκίας* (αρ.48) αποτελεί την θεσμική έκφραση του λεγομένου δικαίου της ανάγκης. Σε περίπτωση σημαντικών κινδύνων που απειλούν την υπόσταση του Κράτους και το δημοκρατικό πολίτευμα, είναι επιτρεπτή μια προσωρινή κάμψη των κανόνων δημοκρατικής λειτουργίας με σκοπό την επιβίωση του Κράτους και του δημοκρατικού πολιτεύματος. Το Σύνταγμα μας επιτρέπει την προσφυγή στην κατάσταση πολιορκίας σε τέσσερις περιπτώσεις:

α. πόλεμος

β. επιστράτευση εξαιτίας εξωτερικών κινδύνων

γ. άμεση απειλή κατά της εθνικής ασφάλειας

δ. εκδήλωση ενόπλου κινήματος για την ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Τα μέτρα τα οποία λαμβάνονται είναι τα εξής:

α. αναστέλλεται η ισχύς του συνόλου ή μέρους συνταγματικών διατάξεων που προστατεύουν τα ατομικά δικαιώματα

β. τίθεται σε εφαρμογή σε όλη την Επικράτεια ή σε τμήμα της ο νόμος για την κατάσταση πολιορκίας

γ. συνιστώνται εξαιρετικά δικαστήρια

Το αρμόδιο όργανο για την κατάσταση πολιορκίας είναι κατ' αρχήν η Βουλή και επικουρικός ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας. Την απόφαση λαμβάνει κατ' αρχήν η Βουλή μετά από πρόταση της Κυβέρνησης, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δημοσιεύει την απόφαση της Βουλής. Η διάρκεια ισχύος των μέτρων δεν μπορεί να υπερβαίνει τις 15 ημέρες, η δε απόφαση λαμβάνεται με πλειοψηφία 3/5 του συνολικού αριθμού των βουλευτών(180/300). Εάν η Βουλή είναι απύσχα ή δεν μπορεί να συγκληθεί τα μέτρα λαμβάνονται με προεδρικό διάταγμα μετά από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου. Το διάταγμα αυτό υποβάλλεται στην Βουλή για έγκριση μόλις καταστεί δυνατή η σύγκλησή της και πάντως μέσα σε δεκαπέντε ημέρες το αργότερο. Η απόφαση της Βουλής για την έγκριση του Προεδρικού Διατάγματος λαμβάνεται με την απόλυτη πλειοψηφία του συνόλου των βουλευτών (151/300). Αφότου αρχίσουν να ισχύουν τα μέτρα της καταστάσεως

πολιορκίας ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας ύστερα από πρόταση της Κυβέρνησης μπορεί να εκδίδει πράξεις νομοθετικού περιεχομένου για την αντιμετώπιση της κρίσης και την αποκατάσταση της λειτουργίας των συνταγματικών θεσμών. Οι πράξεις αυτές πρέπει να υποβληθούν στην Βουλή για κύρωση μέσα σε δεκαπέντε ημέρες από την έκδοσή τους ή από την σύγκλιση της Βουλής σε σύνοδο αλλιώς παύουν να ισχύουν στο εξής.

Οι πράξεις νομοθετικού περιεχομένου του αρ. 48παρ.5 περί καταστάσεως πολιορκίας και του αρ.44 παρ. 1 είναι όμοιες αλλά αυτές του αρ.48 υπόκεινται σε στενότερες προθεσμίες.

3.7 Ευθύνη του ΠτΔ

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας έχει αστική και ποινική ευθύνη. Σε αντίθεση με τον βασιλέα ο οποίος ήταν ποινικά ανεύθυνος για όλες τις πράξεις του, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας έχει ποινική ευθύνη. Κατ'εξαιρέση δεν ευθύνεται για πράξεις που έχει ενεργήσει κατά την άσκηση των καθηκόντων του πλην των περιπτώσεων της εσχάτης προδοσίας και της εκ προθέσεως παραβίασης του συντάγματος (αρ.49 παρ.1). Η πρόταση για κατηγορία και παραπομπή του Προέδρου σε δίκη υποβάλλεται στην Βουλή υπογεγραμμένη από το ένα τρίτο τουλάχιστον των βουλευτών και γίνεται αποδεκτή με πλειοψηφία δύο τρίτων του συνόλου των βουλευτών. Εφόσον η πρόταση γίνει αποδεκτή ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας παραπέμπεται στο ειδικό δικαστήριο του άρθρου 86.

4. Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ

Η Κυβέρνηση είναι μετά το Πρόεδρο της Δημοκρατίας το ανώτατο όργανο εκτελεστικής εξουσίας αλλά ουσιαστικά είναι το κύριο όργανο διακυβέρνησης της χώρας και αυτό διότι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, στο δικό μας πολίτευμα, δεν συμμετέχει στην χάραξη πολιτικής.

4.1. Συγκρότηση

Την Κυβέρνηση αποτελεί το Υπουργικό Συμβούλιο που απαρτίζεται από τον Πρωθυπουργό και του Υπουργούς (αρ.81 παρ.1) και τον/τους αντιπρόεδρο(ους) εάν αυτοί υπάρχουν. Υπό ευρεία έννοια η Κυβέρνηση περιλαμβάνει και τους αναπληρωτές υπουργούς, τους υπουργούς άνευ χαρτοφυλακίου ή επικρατείας και τους υφυπουργούς. Εάν το προβλέπει ο νόμος οι υφυπουργοί μπορούν να είναι μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου. Οι αρμοδιότητες των υπουργείων καθορίζονται με Προεδρικό Διάταγμα. Κανένας δεν μπορεί να οριστεί μέλος της Κυβέρνησης ή υφυπουργός ένα δεν συγκεντρώνει τα προσόντα του βουλευτή(αρ.81 παρ.2)

Τον Πρωθυπουργό και του Υπουργούς διορίζει ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας αλλά η Κυβέρνηση παραμένει στην εξουσία μόνο αφού λάβει ψήφο εμπιστοσύνης από την Βουλή και καθ' όσο χρονικό διάστημα έχει την εμπιστοσύνη αυτή.

4.2. Αρμοδιότητες.

Η Κυβέρνηση καθορίζει και κατευθύνει την γενική πολιτική της χώρας. Για την υλοποίηση αυτής της συνταγματικής επιταγής ο κρατικός μηχανισμός βρίσκεται υπό την Κυβέρνηση με εξαίρεση τα όργανα που αποτελούν την νομοθετική και δικαστική εξουσία(βουλή και δικαστήρια). Η Κυβέρνηση αποτελεί ενιαία νομικοπολιτική οντότητα εντός του κοινοβουλευτικού συστήματος και ως συλλογικό όργανο είναι υπεύθυνη ενώπιον της Βουλής. Οι υπουργοί εφαρμόζουν την ίδια κυβερνητική πολιτική είναι συλλογικώς υπεύθυνοι για την πολιτική της Κυβέρνησης (αρ.85 εδ.α) και οφείλουν την θέση τους στο πρωθυπουργό διότι με δική του πρόταση διορίζονται και παύονται(αρ.37 παρ.1).

4.3. Ο Πρωθυπουργός

Είναι το σημαντικότερο πρόσωπο της Κυβέρνησης. Ο πρωθυπουργός εξασφαλίζει την ενότητα της κυβέρνησης και κατευθύνει τις ενέργειες της καθώς και των δημοσίων υπηρεσιών για την εφαρμογή της κυβερνητικής πολιτικής στο πλαίσιο των νόμων(αρ.82 παρ.2). Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές ότι ο Πρωθυπουργός είναι *primus solus* και όχι *primus inter partes*. Η σύνθεση του Υπουργικού Συμβουλίου είναι στην διακριτική του ευχέρεια αφού με δική του πρόταση ο ΠτΔ διορίζει και παύει τα μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου(αρ.37 παρ.1). Ο Πρωθυπουργός συνήθως επιλέγει τους υπουργούς του από τους βουλευτές του κόμματός του, αλλά δεν έχει τέτοια νομική υποχρέωση και μερικές φορές ορισμένοι υπουργοί δεν είναι βουλευτές. Ο Πρωθυπουργός προεδρεύει του Υπουργικού συμβουλίου και των λοιπών συλλογικών κυβερνητικών οργάνων. Βεβαίως ο Πρωθυπουργός και η Κυβέρνηση του πρέπει να έχουν την εμπιστοσύνη της Βουλής. Παραίτηση του Πρωθυπουργού σημαίνει και παραίτηση της Κυβέρνησης. Εάν ο Πρωθυπουργός δεν μπορεί να ασκήσει τα καθήκοντά του τότε την αδυναμία διαπιστώνει η Βουλή με απόφαση της που λαμβάνεται με την απόλυτη πλειοψηφία του συνόλου των βουλευτών ύστερα από πρόταση της κοινοβουλευτικής ομάδας στην οποία ανήκει ο Πρωθυπουργός. Σε κάθε άλλη περίπτωση η πρόταση υποβάλλεται τουλάχιστον από τα δύο πέμπτα του όλου αριθμού των βουλευτών(αρ.38 παρ.2)

4.4. Πρόταση εμπιστοσύνης και δυσπιστίας (αρ.84).

Μέσα σε δεκαπέντε ημέρες από την ορκωμοσία του Πρωθυπουργού η Κυβέρνηση είναι υποχρεωμένη να ζητήσει ψήφο εμπιστοσύνης της Βουλής(αρ.84 παρ.1 εδ.β). Ψήφος εμπιστοσύνης μπορεί να ζητηθεί και από την Κυβέρνηση οποτεδήποτε άλλοτε. Η πρόταση εμπιστοσύνης πρέπει να γίνει δεκτή από την απόλυτη πλειοψηφία των παρόντων βουλευτών η οποία όμως δεν επιτρέπεται να είναι κατώτερη από τα δύο πέμπτα του όλου αριθμού των βουλευτών(120/300).

Παρ' όλο που δεν αναφέρεται ρητά στο Σύνταγμα, θεωρείται ότι η Κυβέρνηση αποδοκιμάζεται εάν η Βουλή δεν εγκρίνει τον προϋπολογισμό. Επίσης η Κυβέρνηση δεν μπορεί να κυβερνήσει εάν παύσουν να την στηρίζουν 151 βουλευτές. Η Βουλή μπορεί με απόφαση της να αποσύρει την εμπιστοσύνη από την Κυβέρνηση ή από μέλος της. Η πρόταση δυσπιστίας πρέπει να είναι υπογραμμένη από το 1/6 των βουλευτών (50/300). Η πρόταση δυσπιστίας για να γίνει δεκτή πρέπει να ψηφιστεί από την απόλυτη πλειοψηφία του συνόλου των βουλευτών(151/300). Η πρόταση δυσπιστίας δεν μπορεί να υποβληθεί πριν την πάροδο εξαμήνου από την απόρριψη προηγούμενης πρότασης δυσπιστίας. Μόνο στην περίπτωση που είναι υπογεγραμμένη από την απόλυτη πλειοψηφία του συνόλου των βουλευτών(151/300) μπορεί να υποβληθεί την πάροδο εξαμήνου.

Η υιοθέτηση πρότασης δυσπιστίας κατά συγκεκριμένου Υπουργού συνεπάγεται την απομάκρυνση αυτού και όχι την πτώση της Κυβέρνησης. Δεν είναι γνωστή η περίπτωση κατά την οποία η Βουλή έχει αποσύρει την εμπιστοσύνη της από μεμονωμένο Υπουργό μέχρι σήμερα.

Η πρόταση εμπιστοσύνης και δυσπιστίας που εξαρτά την παραμονή της Κυβέρνησης στην εξουσία από την εμπιστοσύνη της Βουλής είναι το βασικό χαρακτηριστικό του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος.

4.5. Η ευθύνη των Υπουργών

Ενώ οι βουλευτές έχουν το ανεύθυνο για έκφραση γνώμης και ψήφου, οι Υπουργοί έχουν κοινοβουλευτική, αστική και ποινική ευθύνη. Χωρίς τον φόβο της ποινικής ευθύνης η κοινοβουλευτική ευθύνη από μόνη της ίσως να μην ήταν αποτελεσματική. Το νομικό καθεστώς της ποινικής ευθύνης των Υπουργών ρυθμίζει το άρθρο 86 του Συντάγματος που εισάγει εξαίρεση από τις ρυθμίσεις των άρθρων 96 και 97 περί αρμοδιότητας ποινικών δικαστηρίων. Η ειδική μεταχείριση των Υπουργών είναι κυρίως δικονομική και αφορά τα πλημμελήματα και κακουργήματα που έχουν τελέσει κατά την άσκηση των καθηκόντων τους. Η διαδικασία διαιρείται σε δύο μέρη, πρώτον η Βουλή και όχι ο εισαγγελέας διενεργεί προκαταρκτική εξέταση και ασκεί την ποινική δίωξη και εν συνεχεία επιλαμβάνεται Ειδικό Δικαστήριο που αποτελείται από έξι μέλη του Συμβουλίου Επικρατείας και επτά μέλη του Αρείου Πάγου.

5. ΤΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

Τα δικαστήρια είναι όργανα του κράτους τα οποία είναι αρμόδια για την απονομή της δικαιοσύνης και συγκροτούνται από τακτικούς δικαστές που απολαμβάνουν προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας.

5.1. Διακρίσεις

Τα δικαστήρια διακρίνονται σε :

α. Τακτικά, είναι αυτά που προβλέπονται από πάγιες διατάξεις και έχουν αρμοδιότητα να δικάζουν όλες τις υποθέσεις. Το Σύνταγμα προβλέπει τρεις κλάδους τακτικών δικαστηρίων, τα πολιτικά, τα ποινικά και τα διοικητικά. Πρέπει να αναφερθούν επίσης τα μικτά ορκωτά δικαστήρια τα οποία εκδικάζουν τα κακούργηματα και τα πολιτικά εγκλήματα και συγκροτούνται από τακτικούς δικαστές και ενόρκους (αρ.97 παρ.1)

β. Τα ειδικά που και αυτά προβλέπονται από πάγιες διατάξεις αλλά εκδικάζουν μόνο ορισμένες υποθέσεις. Τέτοια είναι παραδείγματος χάρη το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο του αρ. 100 του Συντάγματος, το Ελεγκτικό Συνέδριο, το Ειδικό Δικαστήριο ευθύνης Υπουργών, τα διαρκή στρατοδικεία κ.α

γ. Τα έκτακτα, τα οποία συγκροτούνται εκ των υστέρων μετά την τέλεση της πράξεως για να δικάσουν ορισμένα άτομα ή ορισμένη υπόθεση (πχ. το έκτακτο στρατοδικείο που δίκασε και καταδίκασε του Έξι μετά την μικρασιατική καταστροφή). Το Σύνταγμα μας απαγορεύει την ύπαρξη εκτάκτων δικαστηρίων(αρ.8 εδ.β)

δ. Τα εξαιρετικά, είναι τα δικαστήρια που προβλέπονται κατά την εφαρμογή του νόμου της καταστάσεως πολιορκίας, στα οποία μπορεί υπάγονται κάθε είδους εγκλήματα μη στρατιωτικών.

5.2. Δικαστική ανεξαρτησία

Τα δικαστήρια απαρτίζονται από τακτικούς δικαστές οι οποίοι είναι δημόσιοι λειτουργοί που κατ' επάγγελμα απονέμουν δικαιοσύνη. Απολαμβάνουν προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία ώστε να επιτελούν τα καθήκοντα τους ανεπηρέαστοι και με μόνο γνώμονα την συνείδηση τους. Οι δικαστικοί λειτουργοί κατά το Σύνταγμα (αρ.88 παρ.1) διορίζονται με προεδρικό διάταγμα σύμφωνα με νόμο που ορίζει τα προσόντα και την διαδικασία επιλογής τους. Το σύστημα που έχει καθιερωθεί δια νόμου είναι αυτό του διαγωνισμού για την εισαγωγή στην Εθνική Σχολή Δικαστών. Απαγορεύεται στους δικαστικούς λειτουργούς να παρέχουν κάθε άλλη μισθωτή υπηρεσία ή να ασκούν οποιοδήποτε επάγγελμα(αρ.89)

Ως λειτουργική ανεξαρτησία των δικαστών χαρακτηρίζεται η ανεξαρτησία τους απέναντι στις δύο άλλες εξουσίες δηλαδή την εκτελεστική και την νομοθετική. Αποκλείεται η κατάργηση δικών και η εξαφάνιση δικαστικών αποφάσεων με νομοθετικές διατάξεις. Επίσης τα όργανα της εκτελεστικής εξουσίας δεν μπορούν να ασκήσουν κανενός είδους ιεραρχικό, προληπτικό ή

κατασταλτικό έλεγχο στους δικαστές κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους, οι δε δικαστικές αποφάσεις δεν υπόκεινται στην έγκριση των διοικητικών οργάνων. Οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και τους νόμους (αρ.87 παρ.2).

Όσον αφορά την προσωπική ανεξαρτησία η βάση της είναι η ισοβιότητα των δικαστών. Την ισοβιότητα συμπληρώνουν και άλλα στοιχεία όπως το ότι την υπηρεσιακή κατάσταση των δικαστικών λειτουργών την κρίνουν δικαστήρια ή συλλογικά όργανα, τα δικαστικά συμβούλια που συγκροτούνται μόνο από δικαστικούς, ενώ τα πειθαρχικά συμβούλια συγκροτούνται μόνο από δικαστικούς και ενίοτε από καθηγητές πανεπιστημίου που είναι δημόσιοι λειτουργοί.

5.3. Έλεγχος αντισυνταγματικότητας των νόμων.

Τα δικαστήρια είναι υποχρεωμένα να μην εφαρμόζουν νόμο το περιεχόμενο του οποίου είναι αντίθετο με το Σύνταγμα(αρ.93 παρ.4). Επίσης οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και στους νόμους (αρ.87 παρ.2)

Με βάση την ανωτέρω διάταξη όλα τα δικαστήρια (διάχυτος έλεγχος)εξετάζουν αυτεπαγγέλτως την συνταγματικότητα της διατάξεως που καλούνται να εφαρμόσουν στην συγκεκριμένη περίπτωση (συγκεκριμένος έλεγχος). Τα δικαστήρια δεν εφαρμόζουν τις διατάξεις τις οποίες κρίνουν αντισυνταγματικές. Ο έλεγχος αντισυνταγματικότητας αφορά αφ' ενός εάν τις νομοθετικές πράξεις τις έχουν εκδώσει τα αρμόδια όργανα που ορίζει το Σύνταγμα και αφ' ετέρου εάν οι κανόνες των νομοθετικών πράξεων είναι σύμφωνοι με τους αντίστοιχους συνταγματικούς. Ο έλεγχος συνταγματικότητας δεν επεκτείνεται στον έλεγχο της τήρησης της διαδικασίας για την κατάρτιση των νομοθετικών πράξεων (interna corporis του νομοθετικού οργάνου).

Όλα τα δικαστήρια ανεξαιρέτως ελέγχουν την συνταγματικότητα των νόμων όταν δικάζουν μια υπόθεση και ανακύπτει ζήτημα συνταγματικότητας της διάταξης ή των διατάξεων που πρέπει να εφαρμόσουν. Ο έλεγχος ασκείται είτε με ένσταση των διαδίκων είτε αυτεπαγγέλτως. Δεν μπορεί να προσβληθεί κατ' ευθείαν διάταξη νόμου ως αντισυνταγματική, η συνταγματικότητα ερευνάται μόνο επ' ευκαιρία συγκεκριμένης υπόθεσης που έχει εισαχθεί ενώπιον του δικαστηρίου. Υπάρχει η πιθανότητα ένα δικαστήριο να κρίνει μια διάταξη συνταγματική και ένα άλλο να την κρίνει αντισυνταγματική. Τα ζητήματα συνταγματικότητας επειδή είναι σοβαρά φθάνουν στα ανώτατα δικαστήρια τα οποία καθοδηγούν την νομολογία. Τι συμβαίνει όμως στην περίπτωση όπου δύο ανώτατα δικαστήρια έχουν αντικρουόμενες απόψεις επί της συνταγματικότητας μιας διάταξης νόμου; Την διαφορά σ' αυτή την περίπτωση την λύνει το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο του άρθρου 100 του Συντάγματος.

Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (ΑΕΔ)είναι ειδικό δικαστήριο το οποίο συγκροτείται από τους Προέδρους του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου, του Ελεγκτικού Συνεδρίου, τέσσερεις Συμβούλους Επικρατείας και τέσσερεις Αεροπαγίτες που ορίζονται με κλήρωση κάθε

δύο χρόνια. Όταν το ΑΕΔ δικάζει για την άρση συγκρούσεων ή για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα διατάξεων νόμων, τότε στην σύνθεση του συμμετέχουν και δύο τακτικοί καθηγητές νομικών μαθημάτων των νομικών σχολών των πανεπιστημίων της χώρας οι οποίοι ορίζονται με κλήρωση.(αρθ.100 παρ.2). Το Σύνταγμα προβλέπει ποια είναι η αρμοδιότητα του ΑΕΔ. Έτσι στην δικαιοδοσία του υπάγονται:

- α. η εκδίκαση ενστάσεων κατά του κύρους των βουλευτικών εκλογών,
 - β. ο έλεγχος του κύρους του δημοψηφίσματος,
 - γ. η κρίση για το ασυμβίβαστο ή την έκπτωση βουλευτή ή ευρωβουλευτή,
 - δ. η άρση αμφισβήτησης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου, εάν έχουν εκδοθεί για αυτές τις διατάξεις αντικρουόμενες αποφάσεις του Συμβουλίου Επικρατείας, του Αρείου Πάγου ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου,
 - ε. η άρση της αμφισβήτησης για τον χαρακτηρισμό κανόνων του διεθνούς δικαίου ως γενικά παραδεδεγμένων,
 - στ. η άρση συγκρούσεων μεταξύ των δικαστηρίων και των διοικητικών αρχών ή μεταξύ του Συμβουλίου της Επικρατείας και των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων αφενός και των αστικών και ποινικών δικαστηρίων αφετέρου, ή μεταξύ του Ελεγκτικού Συνεδρίου και λοιπών δικαστηρίων.
- Η διάταξη νόμου που κρίνεται αντισυνταγματική από το ΑΕΔ δεν καταργείται, αλλά κηρύσσεται ανίσχυρη για όλους, οι κανόνες δικαίου που περιέχουν η/οι διάταξη(εις) δεν ανήκουν πλέον στην έννομη τάξη. Οι αποφάσεις του ΑΕΔ ισχύουν από την δημοσίευσή τους και μετά.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Κ. Μαυριά: Συνταγματικό δίκαιο, 4^η εκδ. Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2007
2. Αν. Παντελή: Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, 2^η εκδ. Αντ. Λιβάνης, Αθήνα, 2007
3. Φ. Σπυρόπουλου: Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο, εκδ. Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006
4. Ευαγ. Βενιζέλου: Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, εκδ. Αντ. Σάκκουλας, 2008
5. Κ. Χρυσόγονου: Συνταγματικό Δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003
6. Αλ. Δερβιτσιώτη: Σημειώσεις Συνταγματικού Δικαίου, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, γ.έκδοση, 2005